5. évfolyam 1993. tavasz

FORDULAT

NKL Design

TÁRSADALOMELMÉLETI KOLLÉGIUM

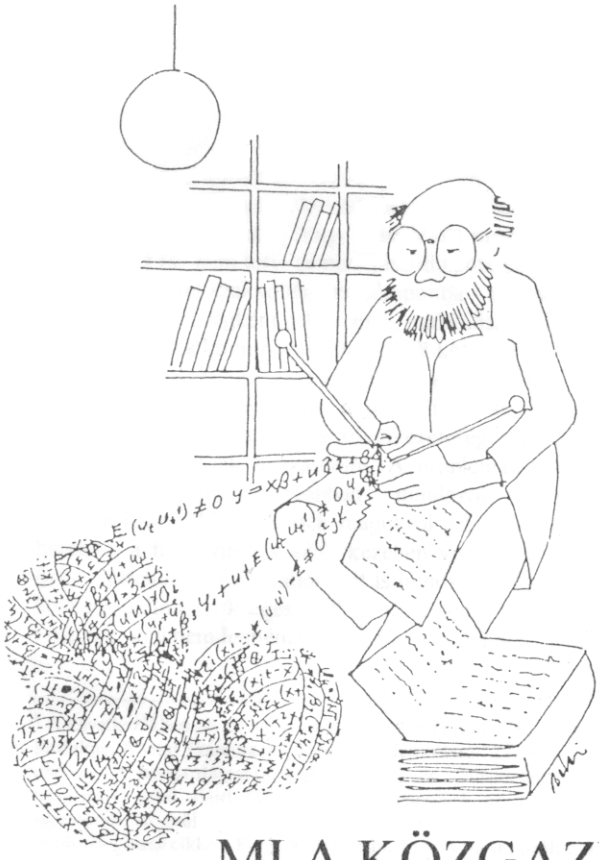

MI A KÖZGAZDASÁGTAN?

(írásaink a 3., 8., 12., 18. oldalakon)

"Sem nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut előle"*

Ez a vita egy olyan folyamat jele, amelyik alapvetően rendezi át az egyetemi szakkollégiumok helyzetét. Nem a vita tárgya, még kevésbé a vitatkozó felek miatt, hanem önmagában a vita ténye mutatja ezt a folyamatot.

Az utóbbi évekre szakmai szempontból az egyes szakkollégiumok totális elkülönülése volt jellemző. Az elméletek vagy eszmeáramlatok, amelyek meghatározó erővel rendelkeztek az egyes szakmai táborokban, a másik elmélet totális legyőzésére törekedtek. Ennek megfelelően a másik elmélet képviselőinek kirekesztése is többé-kevésbé kimondott célként szerepelt. Természetesen mindig voltak "átnyúlások", mindig dolgoztak olyanok, akik tevékenységét mindkét tábor elismerte. De nem voltak meghatározóak, nem voltak képesek a szembenállást és az elzárkózást enyhíteni

Mi volt ennek az oka, miért kellett úgy bizonyítani mindenkinek saját tudományosságát, hogy ezzel kizárja a másikét? Az egyik, úgy gondolom felszíni ok a műveletlenségünk. Nagyon kevesen vették maguknak azt a fáradságot, hogy mindkét elméletet alaposan megismerjék. Ez okozta, hogy olyan könnyedén, kétkedés nélkül söpörtük le a másik elméletét a porondról, bizonyítottuk a tökéletes értelmetlenségét és valóságtól való idegenségét. Olyan logikai hibákat kértünk számon, ami a saját logikánk bakugrása volt.

A műveletlenség önmagában még nem elégséges magyarázat, hiszen ezt az egyetemi oktatás hozza létre. Kár lenne tagadnunk, hogy a szakkollégiumok szembenállása egyben az egyetemi oktatók elméleti különbsége is. Mármint azon oktatóké, akiknek van elméleti álláspontjuk A valóságban ugyanis ma még ez nem tekinthető általánosnak és régebben sem volt jellemző. Az oktatók "csendes többsége" lavírozott a két álláspont következetes képviselői között, ez a sajátos "hintapolitika" pedig nem azt jelentette, hogy mindkettőt megismertetik és megismerik, hanem sem ezt, sem azt (se nem terv, se nem piac állapota ez az elméletek szempontjából is). Ilyen értelemben a két szakkollégium álláspontja – a következetes marxi és a következetes polgári – szélsőségként jelent meg, radikálisként, amit természetesen így nem lehet képviselni, okos kompromisszumot kell kötni az életbenmaradás kedvéért. A forrófejű fiatalokat le kell hűteni, akár ezt mondják, akár azt.

Radikális, szélsőséges a fenti értelemben vett "középhez" képest. Számukra ijesztő volt és ma is az, az a következetesség, amit a "fiatalok" képviselnek és amihez nem nagyon tudnak hozzászólni. A probléma, amit le kell küzdeni, hogy mindkét szakkollégium, illetve tágabban mindazok, akiknek határozott álláspontjuk van szakmai kérdésekben elhitték magukról ezt. Mindeddig el is hitették velük, hiszen a hatalom, a finanszírozás azok kezében volt, akik szélsőségként szerették volna látni őket. Létrehozták saját táborukat is mindkét szakkollégiumon belül. De létezésükhöz, lavírozásukhoz szükséges volt a szélsőségre. Ahogy ők is a szélsőséghez képest közepek, úgy nem lennének közepek sem, ha nem lenne szélsőség.

* A következőkben olvasható két hozzászólás a Fordulat lapjain kibontakozó vitáinak immár a második fordulója. A vitát Trautmann László "Egy felhívásról" című cikke váltotta ki (Fordulat 1992. Nyár), ahol is a közgazdaságtan sokféleségének és szabatosságának védelméért síkraszálló sok neves közgazdász által aláírt Felhívás megjelenésének az apropójából a matematikai közgazdaságtan szerepéről, helyéről, jövőjéről fejtette ki nézeteit. Erre válaszként jelent meg Eső Péter (Rajk László Szakkollégium) cikke a Fordalat őszi számában. A most közölt hozzászólásokkal a vitát nemhogy nem tekintjük lezártnak, hanem az abban való részvételre mind többeket szeretnénk buzdítani.

Fordítva azonban ez már nem igaz, és ez a legijesztőbb számukra. A két szélsőségnek nincs szüksége középre. A király meztelen, mondhatnánk. A rendszerváltás óta kezd kiderülni az egyetemen is: nem kell misztifikálni a hatalmat, az "okos", "szükséges" kompromisszumok megkötéséhez nincs szükség középszerű oktatókra, sajátos "transzformátorokra" Amire szükség van, az a két álláspont közvetlen ütköztetése, a vita, amelynek egyik csírájával találkoztunk. Ez a vita azt a lehetőséget mutatja, amikor a két álláspont, az eddig egymástól elkülönülten létező fogalmak egymásra vonatkozódnak.

Ezáltal lehetővé válik egy közös mérce megteremtése is, a tudományos teljesítmények értékelhetővé válhatnak. De hangsúlyozom, csak a vita teszi lehetővé a közös mérce kialakítását, éppen úgy, ahogy az érték megjelenítéséhez szükség van viszonylagos és egyenérték-formára egyaránt.

Ez a vita persze sajátos történelmi körülmények között született. Ma úgy tűnik, hogy a harc véget ért, diadalmaskodott a polgári álláspont, a marxi (valódi ellenpont) menthetetlenül vereséget szenvedett. Igaz-e ez vagy sem, nem ennek a cikknek a feladata ezt eldönteni. Egyelőre ez nagyrészt hitkérdés és csak tudományos teljesítmények mutathatják meg a marxizmus életképességét. Ez tehát indokolttá teszi Eső Péter álláspontját, a győző öntudatát, ahogy felemeli a kesztyűt. Az indokoltság azonban nem helyesség, úgy vélem és remélem a cikk abból valamit bizonyítani fog, hogy érdemes egy kicsit több türelemmel viseltetni a másik álláspont iránt is.

A rövid bevezetés után áttérek Eső Péter kritikájára velem szemben.

1. Eső Péter a következőket írja: "A közgazdaságtan szó jelentése a Felhívás szövegének nyelvén és magyarul is kettős: egyszerre jelenti a gazdaságban végbemenő folyamatokkal foglalkozó rendszerezett eszmék összességét, valamint egy módszert: a szűkös erőforrások racionális elosztásának magyarázó elvét." Ez utóbbit Eső Péter későbbi közgazdasági megközelítésnek nevezi és azt állítja, hogy a két definíció között részleges átfedés van.

a, Úgy gondolom, formálisan sem helyes ugryanazzal a szóval két különböző dolgot jelölni. Akkor lehetne csak indokolt a két meghatározás, ha ugyanazt jelentené más szempontból nézve. Ezt azonban Eső Péter kizárja.

b, Nézzük az első definíciót: "a gazdaságban végbemenő folyamatokkal foglalkozö rendszerezett eszmék összessége"- gumidefiníció. Ez alapján közgazdaságtannak minősül a Monopoly játék is, hiszen gazdaságban végbemenő folyamatokkal foglalkozik és rendszerezett eszmékről van szó. Minden eszme tudománynak minősül, csak a gondolkodás tárgya van meghatározva: a gazdaság. Hiányzik a cél, amiért megismerjük a gazdaságot és hiányzik a módszer, ahogyan megismerjük a gazdaságot. Emiatt elveszik a tudományosság kritériuma is, a fenti két elem nélkül logikailag mindenképpen rossz definíciót kapunk.

c, Ezeket a hiányosságokat teljes mértékben pótolja a második, sőt ez a pótlás túl jól sikerül, többet mond, mint amit írója szeretett volna. A definíció: a szűkös erőforrások racionális elosztása előfeltételez egy relációt. Az erőforrások szűkösek valamihez képest. Ez a valami, ami gyakran kimondatlan marad: a szükségletek. Ilyen értelemben viszont közgazdaságtan csak akkor létezik, ha a szükségletek korlátlanok. Ez azonban csak az utóbbi 2-300 év terméke. A piacgazdaság megszületése előtt a társadalomban, antropológusok véleménye szerint, fel sem merült a szűkős erőforrások problémája, A társadalmak ősi törvények szerint működtek, mindenki ugyanúgy élt, ugyanúgy termelt és ugyanazt fogyasztotta, mint apja. nagyapja stb.

Csak a piacgazdaság teszi korlátlanná a vágyakat, a piac szabadsága teszi lehetővé formálisan a mindenkitől független termelést és fogyasztást, ugyanakkor

persze explicitté változtatja az erőforrások szűkösségét a pénz alakjában. Természetesen az igaz, hogy a közgazdaságtan akkor keletkezik, amikor a piac Ez azonban csak arra figyelmeztet, hogy a közgazdaságtan a fenti definíció értelmében történelmi jelenség, a piaccal születik és a piac megszüntetésével el is tűnik.

d, A fenti definícióban nem ez az egyetlen implicit premissza. A racionális elosztás elve szintén magában foglal egy viszonyt ésszerű és ésszerűtlen viszonyát, méghozzá társadalmi értelemben. Ebből a szempontból most mindegy, hogy a társadalmat önálló entitásként kezeljük, vagy az egyének mechanikus összegződéseként. Ésszerű és ésszerűtlen eszmei-elméleti viszony a valóságos folyamatokhoz, az erőforrások elosztásához. Létezik egy elméletileg világosan megadható optimális állapot a valóságoshoz képest: ezt mondja a közgazdaságtan definíciója. De ha ennek megismerése a közgazdaságtan – tehát egy társadalomtudomány – feladata, akkor ezzel feltételezzük az optimális állapot társadalmi megismerhetőségét. Társadalmi egységet tételez fel a definíció. Legalábbis eszmei szinten. Minden fogyasztó hasznosságát akarja maximalizálni: a hasznosság ebben az esetben a fogyasztó eszmei és valóságos állapota közötti kapocs. A hasznosság már a fogyasztás előtt ott van a fogyasztó fejében, de csak a valóságos fogyasztás közben realizálódik és ezzel el is tűnik, hiszen a legjobb állapot utáni helyzet már nem tartozik a közgazdaságtanhoz. Az egyes fogyasztók közötti különbség az eszmei egységen belül mennyiségi különbségekre redukálódik – ez a közgazdasági megközelítés felfogása a szabadságról. Hasonló eszmei egység a profitmaximalizálás a vállalatok számára, annyi különbséggel – ez azonban nagyon lényeges –, hogy ezt egy intézmény, a piac közvetíti a vállalat felé. A vállalat profitmaximalizálása csak meghatározott keretek között, a piacgazdaságban működik, szemben a hasznossággal, amely a polgári közgazdaságtan felfogása szerint történelemfeletti kategória.

A legjobb állapot meghatározása a gondolatmenet szempontjából másodlagos kérdés: mindegy, hogy az egyéni optimumok aggregálásával nyerjük vagy közvetlenül a hasznosságok aggregálásával. Az is mellékes, hogy mi korlátozza a legjobb állapot elérését: rosszul definiált tulajdonjogok vagy a többi gazdasági szereplő haszonmaximalizása. A lényeg, hogy a közgazdaságtan, a fenti definíció értelmében, a társadalom gazdasági értelemben optimális helyzetének meghatározására törekszik. Meg kell határozni egy optimális állapotot és az ehhez vezető utat. A közgazdászok ebből a szempontból egy társadalom mérnökei.

e, A definíció korlátozottsága és a vita tárgya is új megvilágításba kerül, ha a fenti gondolatmeneteket összevetjük. Egyrészt a közgazdaságtan alapvetően a piac működésével foglalkozik, másrészt a piaci szereplők számára fogalmaz meg egy külsődleges optimális helyzetet, amit önmaguktól, pusztán a piaci viselkedésükkel nem biztos, hogy elérnek. A piachoz azonban hozzátartozik a formális függetlenség, mindenki szabadon dönt, ez a szuverenitás a legfőbb érték. Feltéve, hogy szuverén módon úgy dönt, ahogy azt az optimum, a közgazdászok által kidolgozott elméleti optimizmus diktálja. Függetlenség és függőség, valóságos függetlenség, de eszmei-elméleti egység és függőség: ez adja a definíció dinamikáját. Ez mutatja, hogy furcsa módon a közgazdaságtan ilyen felfogása egyben a piac korlátozása is, még ha ezt nem is meri kimondani önmagáról. Talán nem véletlen, hogy a definíció akkor született, amikor a piacgazdaság korlátozottsága valóságosan jelen volt, a monopóliumok időszakában, a XIX század végén - XX század elején. Az az időszak azt követelte, hogy a klasszikus piacgazdaság szabadságát állítsák vissza a monopóliumok rabságával szemben Emiatt először eszmeileg kellett megteremteni a piacot és aztán ehhez igazítania gyakorlatot, több-kevesebb sikerrel.

Az itt folyó vita mögött is ez húzódik meg, véleményem szerint, vajon a társadalmi optimum elérése a piacon vagy valamilyen más módon keresztül történhet A probléma, ezt remélem sikerült érzékeltetnem, sokkal mélyebb, történelemfilozófiai problémákat vet föl, semhogy egy mondattal vagy egy szójátékkal megoldható lenne.

2. Eső Péter a következőket írja: "a matematika alkalmazása egy elmélet felállításakor formális logikai szigort eredményez, az előfeltevéseket, illetve az elméletalkotó megközelítését; metodológiai alapállását (melyeknek pluralizmusát a Felhívás hirdeti) nem változtatja meg, csupán explicitté teszi. Ez a Felhívásban szöveg szerint is megtalálható: "Nem hisszük, hogy a pluralizmus aláásná a szigor követelményét." A Felhívás tehát nem a formális logikai szigor ellen buzdít, hanem a nem-közgazdasági megközelítésű gazdaságtannak a szakmai folyóiratokból. a munkaerőpiacról és az oktatásból való száműzetése ellen."

Elnézést kérek a hosszú idézetért, de úgy gondolom, hogy lényeges összefüggések derülnek ki belőle Eső Péter gondolkodására nézve. Ami miatt ugyanis a Felhívást fontosnak tartottam és tartom ma is, az, amiről nem beszél. Szó nincs az egész Felhívásban formális logikai szigorról, ezt Eső Péter szeretné belelátni.

Nem formális logikai szigorról beszél, hanem logikai szigorról, márpedig a kettő nem ugyanaz. Egy problémát nem csak arisztotelészi kétértékű logika alapján lehet megközelíteni; hanem a platoni-hegeli-marxi dialektikus (háromértékű: tézis-antitézis-szintézis) logika alapján is. Ez az én olvasatom és semmivel sem érzem adekvátabbnak Eső Péter olvasatát.

Természetesen, ha elfogadjuk Eső Péter definícióját a közgazdaságtanra nézve, akkor már érthető lesz a ragaszkodás a formális logikához. Ha a társadalom eszmei egysége gazdasági szempontból csak mennyiségi különbséget jelent, akkor ennek a problémának a megoldása, az optimalizáció is csak matematikai értelemben fogható fel Ilyen szempontból teljesen igaza van Eső Péternek, nincs helye más logikának. Ezzel én azonban vitatkozom Meggyőződésem, hogy a különböző történelmi helyzetek eltérő feladatokat tűznek ki a közgazdaságtan számára. Az egyes állapotok közötti minőségi különbségek megragadására pedig a matematika csak korlátozott formában alkalmas. Emiatt szükséges bekapcsolni a közgazdaságtanba a dialektikus módszert is. Igazat kell adnom Eső Péternek abban, miszerint a kijelentésem a matematikáról valóban elhamarkodott volt. Az optimális helyzet és a valóságos állapotok közötti mennyiségi viszony megragadására valóban nincs alkalmasabb eszköz a matematikánál.

3. Számomra nem meggyőző Eső Péter olvasata a Felhívás funkciójáról. Pusztán az önmagában való színesítés, az "alternativitás, mint érték" szükségessége önmagában nem indokolna egy Felhívást. Ennél mindenképpen mélyebbnek érzem a problémát Nem hiszem, hogy a magas tudomány belső vitájáról lenne szó, amihez mi outsiderként viszonyulhatunk. Ránk, az egyetemi oktatásra, a tananyagokra, kutatásunkra ezek a viták éppen úgy hatnak, ahogy mi is hatunk ezekre a vitákra, ha más nem, puszta létezésünkkel. Hiszen a rendszerváltó gazdaságok eddigi legfontosabb jellemzője a Nyugat számára, hogy nem akarnak engedelmeskedni a modelleknek. Saját útjuk van, amit nem tud más meghatározni csak ő maguk. Ezt talán Nyugaton jobban megértették, mint mi magunk.

4. Végezetül ezt írja Eső Péter "Vitatkozhatunk a közgazdaságtan válságáról, korlátairól, – csak éppen azt nem vesszük észre, hogy ezeket a korlátokat mi még sajnos nem tapogathattuk ki. Úgy gondolom, hogy a modern közgazdaságtan szellemi kincseihez jó értelemben vett alázattal közeledők számára fontosabb lenne előbb a megismerés lehetőségének megteremtése a Szakkollégiumokban, az Egyetemen. Szidjuk előbb azt, amiről tudjuk, hogy mit szidunk."

A magyar közgazdaságtan általános helyzete Eső Péter szerint a lemaradás a főáramhoz képest. A tanulás állapotában vagyunk. Ebben teljes mértékben egyetértek A tanulás azonban egyben alkalmazás: az ismert kategóriákat, fogalmakat összevetjük jelenlegi ismereteinkkel és ez alapján szűrjük le következtetéseinket a valóságra vonatkozóan. Ez a tanulás, legalábbis a gondolkodva tanulás. E nélkül csak magolás lesz, a mindig aktuális magolása. A tanulás interaktív folyamat: a tanuló legalább annyira részt vesz az alkotásban, a tanulandó formálásában; mint a tanár. Minden tanár tudja, hogy tanítás közben ő is fejlődik, ha képes arra; hogy figyelembe vegye a tanuló véleményét, szempontjait stb. Enélkül ízetlen a tanítás és a tanulás. Ha így fogjuk fel a magyar közgazdászok tanulását, akkor nem érthetek egyet Eső Péter alázat-felfogásával. A magyar közgazdászok eddigi ismeretei, fogalmai nem lehetnek passzív elszenvedői a főáramnak, össze kell vetni ezeket és kialakítani mindenkinek a saját véleményét. A tanuló lényege, hogy nem alázatos azzal szemben; amit nem ért, legfeljebb türelmes. De amit megkérdőjelezhet, azt meg is teszi. A kritika szabadságától nem foszthatjuk meg magunkat.

Még egyszer szeretném hangsúlyozni: ez a cikk nem jöhetett volna létre, ha Eső Péter véleménye nem jelenik meg. A saját álláspontunk is világosabb lesz, ha vitatkozhat valamivel. Emiatt mindenkit szeretnék a vita folytatására buzdítani.

Trautmann László

Egyenáram – főáram
(DC/MS)

Mottó: "Akinek egy kalapács az egyetlen szerszáma,
az mindent szögnek néz."

(Dennis Meadows az input-output
modellek használhatóságáról)

A Fordulat lapjain a rendszercsere időszakának egyik legfontosabb tudomány-filozófiai vitája látszik kibontakozni. Hadd szóljak én is hozzá. a messzi távolból, különösen mivel a vitában eddig megszólalt két felet személyesen is ismerem. Pártatlanságomról annyit, hogy Trautmann László régi harcostársam, számtalant instruktori, gólya- és építőtábort küzdöttünk végig vállvetve, közös műveink könyvtárakat töltenek meg Eső Péterrel viszont azóta vitatkozom, mióta betette a lábát a gólyatáborba. Mindezt talán ellensúlyozza az ihlet szempontjából, hogy a falak közt, ahol e tanév jó részét töltöm, egykor Stanley Jevons oktatta a politikai gazdaságtant, logikát és morálfilozófiát.

Ezért rögtön leszögezem: Eső Péter több kijelentésével is egyetértek. Ezeket felsorolom. "Először is tisztázni kell, mi az, aminek a helyét keressük." "Szidjuk előbb azt, amiről tudjuk, hogy mit szidunk" Szerintem ezek védhető tézisek, a többivel viszont gondom van. Első gyanúm, hogy Eső Péter – Trautmann Lászlóval ellentétben – erős felindulásában követte el cikkét, és nem értette meg teljesen az általa bírált gondolatokat. Szerinte Trautmann László felszólítása, miszerint "...az elvont matematikai modellek világából visszatérjünk a valóságos folyamatokhoz", nem más, mint szidalmazás, kritika, demagógia, rizsa. Én ezt a mondatot az alábbiak szerint értelmezem. Trautmann László – és ezt Eső Péter is jól tudhatja, de úgy látszik, nem igyekezett figyelembe venni, – hosszabb időt töltött el Karl Marx *Grundrisse* néven ismertté vált műve módszertani fejezetének tanulmányozásával. Ebben a tudományos megismerés folyamatáról azt olvashatjuk, hogy először a valóságtól kiindulva el kell jutni az elvont fogalmakhoz, rendszerekhez, modellekhez, majd meg kell tenni a visszautat is, az absztrakcióktól a valósághoz. E visszaút nélkül nem igazi tudomány a tudomány, és az én olvasatomban (és "a szöveg jelentése az, amit olvasója ért" E. P.) Trautmann László ezt érti visszatérés alatt. (Ha nem, szóljon!)

A matematikai megközelítés tudományosságának kritériuma tehát nem az, hogy egy absztrakt szinten belátjuk egy egyenlőségről, hogy az úgy van, hanem az, hogy ha ezt vissza tudjuk vonatkoztatni a gyakorlatra. Ha tehát van kritika és bizalmatlanság Trautmann László cikkében a matematikai módszerrel szemben, az inkább csak implicit, a fő mondanivaló a fenti restanciára hívja fel a figyelmet. Lehet, hogy Trautmann László kételkedik abban, hogy e lemaradás egyáltalán behozható, de tudomásom szerint sok minden másban is kételkedik – ezt is a fenti módszertani elvek megfogalmazójától örökölte. Igényét azonban a matematikai közgazdaságtan bizonyítása iránt azért is indokoltnak kell tekintenünk, mivel Eső Péter a közgazdaságtant a "természettudományi igényű" tudományok közé sorolja.

Természettudományi igényű például a fizika, amit a mérnök megtanul, és utána tud hidat építeni, és ha a híd leszakad, amikor nem kéne neki, akkor a mérnököt becsukják. A biológia meg a kémia, amit megtanul az orvos, és ha a beteget félreműti, akkor becsukják. Azt hiszem Eső Péter a történelmi materializmus talajára helyezkedik, amikor a közgazdászt – József Attila szavaival élve – a jövő mérnökének tekinti, aki először gondolataiban szerkeszti meg a harmóniát, ami majd kint, a valóságas világban a dolgozó tömegek által létrehozható. Úgy látom azonban, – osztva Trautmann László "demagógia határát súroló" nézeteit, – hogy e mérnöki követelményektől a mi tudományágunk még igen messze áll. (A szankciókat persze már sokan, követelik a tévedésekért, a szerkezeti kiigazításnak alávetett országokban a bebörtönzés a legkevesebb, amit időnként a valutaalapi és világbanki közgazdászok fejére kérnek.)

Eső Péter meggyőzően sorolja fel a matematikai megközelítés előnyeit (egységes, precíz, nemzetközi, tömör stb.), és néhány hátrányt is megemlít (nehezen emészthető, előképzettséget igényel – ez persze más tudományokra is fennáll). Az én legsúlyosabb előítéletem a matematikai megközelítés abszolutizálásával, fetisizálásával, felsőbbrendűségének hirdetésével szemben az, hogy a matematikai formulákhoz való igazodás legalább annyira leszűkíti az elemzés kereteit, mint amennyire a rendelkezésre álló "óriási mennyiségű matematikai tétel segíti a gondolkodás lépéseit." Énnekem azért esik nehezemre újra és újra előrehaladni a matematizáltabb fejezetekben, mert eközben úgy érzem, hogy elveszítek igen fontos fogalmakat, amelyeket már később nem kaphatok vissza. Nem biztos, hogy a modell azt emeli ki a valóságból, ami fontos, hanem inkább azt, ami kezelhető számára. Onnantól kezdve pedig ami nem fér bele az adott matematikai formulába. az nem is létezik. A matematikai közgazdaságtannal tehát paradox módon nem az a baj, hogy túl bonyolult, hanem az, hogy túl egyszerű. Nincs mese, idegen nyelveket is kell tanulni, ha meg akarjuk értetni a magunkat más nemzetekkel. (Azt hiszem egyébként, ez jogos kritika lehet Trautmann Lászlóval szemben, hogy az idegent nyelvek tanulásában még mindig csak ott tart, ahol én.) Ide vajon miért nem merül tél más tudományágak esetében, hogy minél matematizáltabb a politológia, az etika, a filozófia stb., annál tudományosabb. Miért pont a közgazdasági összefüggéseket kell belegyömöszölni egy rájuk nem teljesen illő ruházatba? (Alkalmazható egy régi vicc. Főáram közgazdászok viccet mesélnek egy nemzetközi konferencián. "Number six" – mondja az egyik, mire a többiek jót kacagnak. A poénra sajnos már nem emlékszem.)

Zavarba hoz, hogy Eső Péter szigorú magabiztossággal jelent ki olyan dolgokat – amelyekből aztán komoly következtetéseket von le, – amelyről nem vagyok teljesen meggyőződve, legalábbis tartok tőle, hogy nem tekinthetők egy általános szakmai konszenzus termékének. Nem tudok mit kezdeni például azzal a megállapítással, hogy a közgazdasági módszer mint olyan azonosítható "a szűkös erőforrások racionális elosztásának", vagyis a gazdasági tervezésnek az elvével. Bátortalanul ugyan, de felhívnám Eső Péter figyelmét, hogy sokan a szűkös erőforrások meglehetősen anarchikus és irracionális elosztásának elvét, vagyis a piaci mechanizmust tartják tudományuk kiindulópontjának, és vannak, akik például az emberi szükségletek kielégítését helyezik a középpontba. Na most ha ezeket módszertani elveknek tekintjük, – amiről megint csak nem vagyok meggyőződve, én inkább alapproblémáknak nevezném őket, – akkor ebben is pluralizmus létezik; nem tudom, miért tüntetjük ki a többféle megközelítés közül az egyiket azzal, hogy éppen ő az egyetlen, aki közgazdasági módszerrel viszonyul közgazdasági kérdésekhez. S

amikor Eső Péter felsorolja, hogy milyen megközelítésben kezelhetők a közgazdasági problémák (pszichológiai, etikai, jogi stb.), számomra fájdalmasan kimarad a sorból a politikai gazdaságtan, mely a múltban olyan személyiségeket foglalkoztatott, mint Smith, Ricardo, Marx, Mill, és most is tucatjával termel könyveket a Macmillan, Harper and Row, Verso és sok egyéb más kiadóknál.

S ha már a kiadóknál tartunk, essek néhány szó a gazdasági elméletek piacáról. Eső Péter dolgozatában a szakfolyóiratok úgy jelennek meg, mint a tudomány önfejlődésének katalizátorai. Kérem, engedjen meg egy másfajta szemléletet, mely szerint a tudomány nem önmagában fejlődik ("nincs önálló története" – mondaná Trautmann László). Egy szakfolyóirat léte attól függ, hogy kinek van rá pénze: államnak, tőkésnek, egyetemnek stb. A szellemi termékek piacán nemcsak a szakfolyóiratok jelentkeznek vevőként hanem politikusok, vállalkozók, társadalmi szervezetek is, helyenként sokkal nagyobb súllyal, mint a szűkebb értelemben vett "szakmai" fórumok. (Eszembe jut egy régi vita: mennyiben politikai döntés a díszdoktori cím, mondjuk a Közgázon. A rendszercsere előtt azt mondtam: részben. Ma már hajlok arra, hogy azt mondjam: döntően.)

Mégis, a pénzkérdés ellenére, azt hiszem, a folyóiratok tekintetében – nyugaton – érvényesül a pluralizmus. A főáram folyóiratok mellett ott vannak a radikálisok (Journal of Radical Political Economy), az institucionalisták (Journal of Economic Issues), a poszt-keynesiánusok (Journal of Post-Keynesian Economics), a szocialisták (Capital and Class), a fejlődéskutatók, a jövőkutatók, a gazdaságtörténészek és még sokan mások. Ami a közgazdászok önálló érdeklődését, kutatásait, véleményét illeti, a főáram távolról sem domináns, igazából csak egy a sok közül. A kérdés, hogy miért ez áll mindenek fölött az oktatásban. Bizonyítás nélkül előrebocsátva véleményemet, melyet majd talán valamelyikünk néhány kötetben illusztrál az elkövetkező évtizedek során, – ez a politika függvénye. Az az uralkodó nézet, ami az Egyesült Államok pénzügyminisztériuma és szövetségi bankja, a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank, az angol City és központi bank, meg talán a Bundesbank nézeteit tükrözi, politikáját igazolja Ez nem összeesküvés-elmélet, ez akár értékmentesen szociológiai megállapítás is lehet. A főáram pedig már Magyarországon is domináns, pedig –igaza van Eső Péternek, – még ki sem fejlődött. A dominanciát szerintem az mutatja, hogy az oktatásban a legtöbb erőforrás a főáram kifejlesztésére fordítódik, mintha az institucionalisták, strukturalisták, marxisták stb. nem is lennének, s aki nyilvánosság előtt a fő áramtól eltérő szellemben nyilatkozik, az jobb esetben laikus vagy romantikus, rosszabb esetben demagóg.

Az egyetem feladata persze az, hogy függetlenítse magát a politikától. A pluralizmus házilagos biztosítása úgy oldható meg, ha a tananyagban helyet kapnak azok az irányzatok is, amelyeket éppen nem tüntet ki a Nobel-díj bizottság, amelyeket éppen nem képvisel a Világbank, meg a Pénzügyminisztérium. Nagyon is igaza van Eső Péternek, amikor figyelmeztet: meg kell tanulni a közgazdaságtudomány eddig elért eredményeit. Ezért is volt nagyon sajnálatos, hogy egyetemünkön – bizonyos csoportérdekek nyomására – oly könnyen hátérbe szorítható volt a Közgazdasági elméletek című tantárgy, s így a közgazdaság-tudomány eddig elért eredményeinek megismerése kikerült a kötelező tananyagból. Hiszen előfordulhat, hogy holnap nem az lesz a főáram, ami ma. A tudomány fejlődik, és nem csak úgy, hogy egyazon irányzaton belül újabb tételek születnek, hanem időnként úgy is, hogy kiderül, amit eddig főáramnak hitünk, zsákutca volt. Ha elfogadjuk Eső Péter evolúciós analógiáját, akkor

elég a dinoszauruszokra emlékeztetni. Ezért nem érdemes kiirtani a pillanatnyilag életképtelennek látszó egyedeket, a főáramon kívülieket. Nem beszélve arról, hogy ügyetlenségükkel, sutaságukkal szórakoztatják a főáram képviselőit, időnként pofozógépül szolgálhatnak nekik.

Befejezésül hadd tűzzem hozzá, hogy kicsit félve szóltam hozzá a vitához. Eső Péter szerint ugyanis az ember csak húsz év tanulás után szólaljon meg komoly kérdésekben, az azonban nem olvasható ki tisztán cikkéből, honnan számítható a két évtized. Ha az általános iskola kezdetétől számolunk, akkor nekem idén betelt a húsz év, és nyugodtan jártathatom a számat. Ha viszont csak a közgazdasági tanulmányok kezdetétől számolunk, akkor bizony nekem is várnom kell 2005-ig. Nem világos azonban, hogy akkor Eső Péter hogyan tett kivételt magával, és nyilvánított igen határozott véleményt egy ilyen rangos szakmai folyóiratban, mint a Fordulat. Ennek oka valószínűleg az, hogy a Rajk Szakkollégiumban nem volt szokás – legalább is abban az 5-6 évben, amíg valamelyest közelebbről is ismertem őket – korhatárt szabni a pozitív vagy negatív értékítéleteknek. Sőt, majdhogynem felvételi követelmény volt azonosulni bizonyos dolgokkal és elhatárolódni más dolgoktól, amelyek egyikéről sem tudhatott eleget – esőpéteri értelemben – az első- vagy másodéves diák.

Én pedig – mivel az eddigieknél jobban már nem járathatom le magam a rajkosok előtt – elárulom, hogy diákjaimat abban a szellemben próbálom okítani (ugyanazon az egyetemen, ahol Eső Péter és Trautmann László is tanít), hogy mihamarabb próbálják meg kialakítani saját, önálló véleményüket a tananyag egyes kérdéseiről, kérdezzenek rá az ellentmondásokra vagy tévesnek látszó részekre, próbáljanak meg aktív, s ha lehet, alkotó módon viszonyulni a tanultakhoz. Még akkor is, ha a tanulmányaik kezdeten járnak, hiszen így formálhatják, fejleszthetik, építhetik saját álláspontjukat. Eső Péter írásából ezzel szemben valami olyan szemlélet olvasható ki, hogy "íme, itt az igaz tanítás (főáram közgazdaságtan), s ha kételkedsz, benned van a hiba, mert még nem sajátítottad el teljesen az igaz hitet. A jó pap nem kóklerkedik, nem rizsál (nem pofázik olyan dolgokról, amihez csak néhány kivételes képességű egyén ért), hanem holtig tanul." A holtig tanulással egyetértek. De nem ilyen értelemben.

Manchester, 1992. november

Andor László

Utóirat: Kíváncsiságból fellapoztam a Macmillan enciklopédia 1991-es kiadását, mely "economics" címszó alatt a következőket írja "A social science concerned with the production of goods and services, their distribution, exchange, and consumption." Vagyis társadalomtudomány, melynek tárgya a termelés, elosztás, csere és fogyasztás. Kiindulópontnak ez talán nem lenne rossz.

Olvasói levél
Tisztelt Szerkesztőség!

Andor László írását megjelenése előtt megkaptam, azzal a felkéréssel, hogy válaszoljak rá, ha akarok – ezt a gesztust a szerzőnek és a szerkesztőknek ezúton is köszönöm. Andor Laci megérzéseivel ellentétben nem voltam s vagyok erős felindulásban, – még a jelen számban olvasható cikkének elolvasása után sem. Hagyományos értelemben vett válaszcikket mégsem tudok írni, a következő okok miatt. Laci műfaja a pamflet (marxi hagyomány?), aminek természetes tartozéka az ironikus célú csúsztatás – ezekre válaszolni vagy hasonló eszközökkel lehet, vagy komolyan véve minden mondatát. Az első esetben az érvelő vitának immár mindkét oldalról vége, a második esetben kekec javítgatásokkal untatom az Olvasót. Ezért csak pár széljegyzetszerű megjegyzést teszek, ami olvasás közben először az eszembe jutott. E megjegyzések részben "javítgatások", pontosítások, részben a további vita kibontakozásához szeretnék hozzájárulni néhány kérdés feltevésével.

1. A 2. bekezdésben A. L. úgy tesz, mintha én másképp érteném Trautmann László kijelentését, mint ő – noha az értelmezés ugyanaz (á la Grundrisse), s csupán a minősítés különbözik. Cikkemben indokoltam, hogy ezt miért tartom rizsának, A. L. csupán egy tekintélyt (Marx) állít a minősítéssel szembe, nem érvet. A "rizsa" minősítésre vonatkozó érvelés-alapú vitának egyébként állok elébe. *Mit jelent az absztrakciótól a valósághoz való visszatérés, ha nem a kvantitatív predikciók bemérését és verbális elemzését, amit a mainrtream is hirdet és művel?*

2. A 7. bekezdésben egy téves értelmezés: cikkemben azt írtam, hogy az economics illetve közgazdaságtan szót használják téma-terület értelemben (azaz az utóiratban szereplő definíció szerint), de módszert is jelölhet (szűkös erőforrások optimális allokációjának kutatása, Robbins és mások nyomán). Ezt a kijelentést pozitíve (leíró értelemben) és nem normatíve teszem, a cikkben nem minősítem – a szó kisajátítása szerintem is csúnya dolog, ám nem én vagyok a bűnös, nyelvi tény.

3. A cikk 10. bekezdése egy érdekes elméletet fejt ki, miszerint a mainstream szükségszerűen a pénzvilág gondolkodásmódját tükrözi. (Szerencsére a szerző explicitté teszi, hogy nem összeesküvés-elméletről van szó, ennek hiányában a belpolitikában jártas olvasó joggal hiányolhatná a felsorolásból a judeoplutokrata szabadkőműveseket és Surányit, a Tel Aviv-i összekötőt.) Az elmélet igazságáról lehetne vitázni: a világban nagyon sok gazdaságpolitikai lépés szöges ellentétben áll a főáram tanításaival (a jóléti államok minimálbér-törvényeitől a product liability [termékfelelősség] elvén át a környezetvédelemig vagy a privatizációs hiteljegyig), sőt, *még az intézkedések logikája sem azonos azzal, ahogy egy mikroökonómus gondolkozik* (pl. paternalizmus) – inkább az alternatív, széles értelemben véve közgazdaságtani megközelítések hatása látszik érvényesülni. Arról ne is beszéljünk, hol tart sok (neadjisten magyar) gazdaságpolitikus elmélettörténeti szempontból (legtöbbször az IS-LM-nél sem). Az evolúciós logika szerint azonban valószínűleg hosszú távon (ha nincs genetikai sodródás) az emberek problémáján leginkább segíteni tudó elmélet lesz a nagy gazdasági intézmények elvi mankója. Az összefüggés tehát, ha van is, lehet fordított. Tudom, ez itt egy (tudománytörténet-szemléletbeli különbség, de erről is lehetne vitatkozni.

4. Végül A. L. általános félreértéséről: cikkemben nem a mamstreamet védtem, hanem leszögeztem, hogy a főáram (pl. Coase, Stigler az utóbbi Nobel-díjasok közül) nem a matematikai kgtannal azonos, hanem az economics robbinsi értelmezésével. A főáram győzelmét sem hirdettem, sőt, a mainstream ellen evolúciósan érveltem, megtanulása mellett signaling-gel, valamint azzal, hogy csak azt tudjuk színvonalasan bírálni, amit ismerünk. (A matematikai közgazdaságtant, mint a kérdésben vétlent, védtem, Laci által pontosan értett érvekkel).

Van persze A. L. cikkében néhány olyan állítás is, amelyekkel egyetértek. Velem szemben jogos kifogás, hogy *durván fogalmazok a felkészületlenül bírálókkal kapcsolatban* (ennek alapja a statisztikai diszkrimináció), valóban fontos a kételkedés a tanulás kezdetétől fogva, engem is erre neveltek (ebből a szempontból mindegy, hogy nem marxi, hanem természettudományos kételkedésnek nevezte gimnáziumi fizikatanárom). Vannak olyan kitételek, amiket észleltem, de nem akarok olyan vitában részt venni, ahol *például* egymás szakkollégiumáról teszünk sommás megjegyzéseket vagy a vita témáján kívüli, összetett egyetempolitikai kérdésekben foglalunk állást (prof. Mátyás esete a közgazdaságtan eddig elért eredményeivel). Mindezek mellett az eddigi vitát nagyon élvezetesnek, számomra érdekesnek tartottam, és ezentúl olvasóként figyelem alakulását. Kíváncsian várom a hármunkon kívüli hozzászólókat.

Eső Péter

Ui.: Trózi viszontválaszát is megkaptam, a 3. és 4. megjegyzésben írt félreértést, látom, benne is felkeltettem. Elnézést az első cikk nem egyértelmű fogalmazásáért.

Veres Bulcsú:
Mit várhatunk a Clinton-adminisztrációtól?

Ritka az olyan esemény egy ország belpolitikai életében, melyet az egész világ osztatlan és intenzív figyelemmel kísér. Ezen kivételes események közé tartozik a négyévenként periodikusan ismétlődő amerikai elnökválasztás Megkülönböztetett figyelem mindenképpen indokolt: a világ vezető gazdasági és katonai nagyhatalmaként az USA-nak a világpolitikai folyamatokra való befolyása igen jelentékeny.

Az amerikai elnökválasztás ugyanakkor egyben indikátora is a világgazdasági és világpolitikai tendenciáknak. Egy-egy elnök beiktatása, illetve leköszönése történelmi korszakok kezdetét vagy végét jelentheti, és jelenti is gyakran. A XX. század vége felé haladva mintha sűrűsödnének a korszakváltások: valószínű most is egy (még megjósolhatatlan horderejű) váltatás előtt állunk.

Talán épp ezért volt a szokásosnál zajosabb és botrányosabb a '92-es elnök választási kampány. A jelöltek minden eszközt felhasználva késhegyig menő küzdelmet vívtak az elnöki posztért, mely harcból (mint köztudott) Bill Clinton demokratapárti jelölt került ki győzteseit. Győzelmének okairól és a Clinton kormányhoz fűződő elvárásokról tartott előadást Veres Bulcsú 1992. december 8-án a Társadalomelméleti Kollégiumban.

Az előadó már 22 éve él az USA-bar, 11 és fél éve a szenátus szakértője; jelenleg az amerikai kormány megbízásából tanácsadóként a magyar parlamentben szeretné hasznosítani az Egyesült Államokban szerzett tapasztalatait. Bevezetőjében szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy az események komoly analízisére még nincs meg a három lépés távolság; az elhangzottakat tehát ebből a szemszögből kell értékelni.

A tavalyi elnökválasztási kampány ékes példája volt annak, hogy a gazdaság állapota a legdöntőbb faktor az. elnöki posztért folyó versenyben. Bár Európában az USA külpolitikája az, amire figyelnek, a külpolitika az amerikai választásokon marginális szerepet játszik. "Külpolitikával el lehet veszíteni egy kampányt, de megnyerni nem lehet" idézte az amerikai mondást Veres Bulcsú (1980-bar Jimmy Carter a kedvezőtlen gazdasági körülményeken túl épp külpolitikai kudarcai miatt szenvedett vereséget a Reagannel folytatott párviadalában. 1979 novemberében Khomeini hívei túszul ejtettek több mint 50 amerikai diplomatát Iránban. Az 1980 májusában megindított mentőakció azonban tragikus véget ért: a túszok kiszabadítására induló helikopterek homokviharba kerültek, kettő közülük összeütközött és hét katona meghalt. Egyébként 1980 előtt utoljára 1932-ben fordult elő, hogy egy elnököt "kiszavaztak" hivatalából, azaz nem kapta meg a választóktól a támogatást a második négyéves elnöki periódusához.)

Bush egész egyszerűen azért vesztett, mert elbizakodott külpolitikai sikereitől (az öbölháborús győzelmétől és a "gonosz birodalmának" megszűnésétől) és elhanyagolta a gazdaságot, ignorálva, hogy az amerikai választópolgárok mindig a pénztárcájukkal szavaznak. Elfelejtette, vagy szándékosan figyelmen kívül hagyta azt az aranyigazságot, hogy a jelöltnek a választási küzdelemben mindig úgy kell versengni, mintha az életéért harcolna, bárhol áll is a tetszési indexe. Azt azonban hozzá kell tenni, hogy Bushnak egy éve 91 %-os volt a tetszési indexe (az úgynevezett *approval rate*) azaz ennyien mondták róla, hogy ő egy jó elnök. Reagannek, aki pedig az elmúlt harminc év legnépszerűbb elnöke volt, 8 éves elnöki periódusa során sose

volt ilyen magas ez az indexe. Más szavakkal: ezt a kampányt nem Clinton nyerte meg, hanem Bush veszítette el.

Bush helyzetét nehezítette, hogy az elnökválasztás épp egy ciklikus recesszióra esett. A gazdaság megtorpanása egyrészt természetesen régebbi okokra vezethető vissza. Első helyen említhetjük a hagyományos húzó iparágazatok technikai-technológiai feltételeinek versenytársakhoz mért relatív elöregedését. Másrészt (Veres Bulcsú szerint) az amerikai munkás "elpuhult", életszínvonala termelékenységéhez mérten túlságosan magas (természetesen a konkurencia munkásaival egybevetve). A termelékenység stagnál, míg a '70-es években a produktivitás évi átlag 2,5 %-kal nőtt, ez a növekedési ráta azóta nem haladja meg az egy százalékot. Súlyosbítja a helyzetet, az infrastrukturális elmaradottság és a veszélyes méreteket öltő külső és belső deficit.

A recesszió negatív spiráljait azonban egy új tényező is gerjeszti. A hidegháború vége egyben a fegyverkezési verseny végét is jelentette A megrendelések nélkül maradt hadiipar kikerülése a gazdaság aktív vérkeringéséből a munkanélküliség növekedésével és a termelés volumenének csökkenésével járt. Hosszú távon a békés termelésre való átállás reális célkitűzés, de a rövidtávú gazdasági feszültségekből nehéz politikai tőkét kovácsolni.

Bushnak tanácsadói már '91 decemberében jelezték a kumulálódó gazdasági problémák veszélyét, de Bush nem vette komolyan a figyelmeztetéseket. Terápiás hazugságai sorra nem váltak be, így a volt elnök fokozatosan hitelét vesztette. Clinton gazdaságpolitikai elképzelései tartalmilag nem voltak jobbak, mint republikánus ellenfeléié, de el tudta hitetni a közvéleménnyel, hogy van válasza erre a válságra. Mindemellett jó jelölt volt személyes adottságait tekintve is, retorikai jártasság terén, fotogén volt és fiatal (fiatalabb, mint Bush legidősebb fia).

Clinton gazdasági elképzeléseinek tengelyében a termelékenység növelése áll Természetesen felmerül a kérdés, hogyan lehetséges ezt a programot megvalósítani. A produktivitás növelése ugyanis hosszú távú folyamat, mely rövidtávon jelentős áldozatokat követel. A Clinton gazdasági kabinet a hatékony befektetések ösztönzésére adókedvezményt nyújt (investment tax credit); ezzel látja fő célkitűzését megvalósíthatónak.

Köztudott azonban, hogy a technikai-gépi feltételek javítása csak a termelékenység növekedésének 1/5 reszét segíti csak elő. A maradék növekedés (4/5 rész; az alkalmazás módjától, a technológiától függ. Ebből következik; hogy elengedhetetlen dolgozók képzettségi szintjének permanens javítása. Ezzel kapcsolatban két probléma merül fel, amely megnehezítheti a Clinton-adminisztráció gazdaságpolitikusainak dolgát. Egyrészt a 2005-ben munkába állók 60%-a már most is aktív dolgozó, őket pedig nehéz lesz visszakényszeríteni az iskolapadokba. Másrészt a magasabb képzettséget szerzők gyakran otthagyták az őket tanulni küldő vállalatokat (ezt a tendenciát az előadó nem támasztotta alá statisztikai adatokkal). A japán csapatmunka átvétele pedig a szakszervezetek hatalmát csökkenti, hiszen a dolgozói és tulajdonosi réteg közül a csoportos érdekvédelmet kiiktatja.

Az amerikai gazdasági struktúrát egészében blokáló másik grandiózus problémakör a forráshiány. Ennek oka javarészi az amerikai fogyasztási szerkezetben keresendő: az állami bevételek 50 %-a segélyekre és szubvenciókra megy el, a különböző csatornákon az állam által felvett kölcsönök felszívják a lakossági kölcsönök 2/3-át. A hitelekhez így nem marad elegendő forrás.

A csillagászati összegeke rúgó deficit lefaragása pedig a költségvetési redisztribúciós rendszer merev struktúrája miatt roppant nehézségekbe ütközik. A GDP központosított részének 43%-a ugyanis szubvenciókra, veteránnyugdíjakra, egyéb szociális juttatásokra megy el, 14%-át pedig az államadósság kamatainak törlesztése

emészti fel. E két tétel ún. entitlement, azaz törvény kötelezi a kormányt ezek kifizetésére. A költségvetés 13%-a a helyi kormányokat illeti (útépítés, környezetvédelem, iskolák támogatása) innen, bár törvényileg tiltva nincs, szintén nehéz erőforrásokat elvonni. A kiadási oldal 15%-át teszik ki a honvédelmi kiadások. Ez és a maradék 15%-os terület, költségvetési szféra az, ahonnan a pénzügyi eszközök átcsoportosíthatóak.

Mindez azonban nem biztosít elegendő forrást a fejlesztési tervek finanszírozásához. Szükségessé válhat tehát az entitlementek korlátozása. (Ettől persze minden politikus irtózik, hiszen tízmilliók pénztárcáit apasztják ezek a kurtítások, köztük az olyan társadalmi csoportokéit is, mint például a nyugdíjasok, akiknek elégedetlensége nemegyszer vezetett már csúcspolitikusok bukásához. A nyugdíjasok jól szervezettek, sok szabadidejük van és mindig ráérnek elmenni szavazni. Ezek alapján pedig, ismerve az amerikai elnökválasztásokon való állampolgári részvételi arány alacsony szintjét, a korlátozásoktól való gazdaságirányítási félelem mindenképpen indokolt, bár nem szükségképpen funkcionális.)

A pénzügyi hiány csökkentésére más alternatívák is kínálkoznak. Elképzelhető, hogy az orvosi ellátás ingyenességét a jövedelmi helyzettől teszik függővé, magvarul, akinek van rá anyagi lehetősége, az fizessen betegségének kezeléséért. Természetesen szerepel az elméletileg lehetséges tervek között az adóemelés is. Clinton, okulva Bushnak a hibájából, zseniálisan kerülte meg azokat a kérdéseket, amelyek az adóemelésre vonatkozó elképzeléseit firtatták. Elődje köztiadottan nem volt ilyen diplomatikus: a '88-as kampányának fő ígéretét (nem lesz adóemelés) '91 őszén kénytelen volt megszegni, mely nagymértékben rontotta hitelét.

Bush nemcsak a szigorú értelemben vett gazdaságpolitikai elképzelések terén volt képtelen megfelelni a választók igényeinek. Bush remek elnök lett volna, ha "jól mentek volna a dolgok" és csupán egy adminisztrátorra lett volna szükség az USA élén. Krízishelyzetben azonban az amerikai átlagpolgár jövőképet, víziót vár az elnöki posztra pályázótól, melyben saját egyéni sorsát közép illetve hosszútávon optimistán elhelyezni képes. Clinton, mint az új Kennedy e téren is maga mögé utasította ellenfelét.

Fölénybe került a demokrata párti jelölt a karizmatikus képességek terén is (kérdés persze, miként lesz képes elnöki hétköznapjai során mindezt érvényesíteni, hogyan fogja lenyeletni az amerikaiakkal a keserű pirulákat). Az igen hosszú kampány során egyetlen egyszer sem botlott meg, nem követett el hibát és sikerrel bújt ki a hivatalos körökből gerjesztett rágalomhadjárat csapdáiból. A demokrata párt malmára hajtotta a vizet a Thomas Clarence-ügy (botrány?) is, mely főleg a nők közül taszított többeket a Clintonra szavazók táborába. Clintonnak többek között sikerült elkerülnie a baloldaliság "vádját" is. Képes volt magát a középutas, mérsékelten konzervatív demokrata képében feltüntetni, azaz nem esett bele "a baloldali liberális elhajlások" zsákutcájába. Igazi mainstream candidate volt, amely, ismerve az amerikai társadalom szerkezetét, a sikerhez elengedhetetlen.

A hatalmat immár tehát Bill Clinton megszerezte, most kezdődik azonban a neheze: a hatalom ugyanis nem cél, hanem eszköz, amellyel jól keli tudni élni. A Clinton-kormány előtt olyan problémák tornyosulnak, melyek megoldásához szinte forradalmi változások szükségesek (persze amúgy amerikai módra.) Az említett belpolitikai feszültségeken kívül az amerikai vezetésre erős külpolitikai nyomás is nehezedik, mely mindenképpen azzal áll összefüggésben, hogy az USA vált a világ egyetlen mindenható katonai erejévé (a világ csendőre szerep). Emellett olyan globális kihívásoknak is meg kell tudnia felelni a Clinton-kormánynak, mint az egyre véresebbekké és kiterjedtebbekké váló helyi háborúk, az éhínség, környezetvédelem és

a nukleáris veszély, hiszen természetes az az elvárás, hogy az USA gazdasági, politikai, katonai és hatalmi súlyának arányában vállaljon szerepet a válsággócok felszámolására.

Erre talán a demokrata párt győzelmével mintha egy árnyalattal több esély mutatkozna.

Majer Balázs

Dialógus a közgazdaságtan különböző lehetséges felfogásairól

1. Bevezetés

Az alábbiakban egy dialógus olvasható, melyet félévi munkával alkotott meg egy 3-5 fős csapat. A csapat egyik célja az volt, hogy tudásához és felkészültségéhez képest a legjobb módon rendszerezze azokat az ismereteket, amelyeket a közgazdaságtan fő áramától eltérő irányzatok gondolatvilágában tett kirándulások alkalmával összegyűjtött. (Ezek az ismeretek egyelőre olyan szintűek, hogy az alapját képezhetik egy későbbi komolyabb kutatómunkának abban az értelemben, hogy fő vonalaiban már el tudunk igazodni az egymással feleselő elméletek között.) Az alábbi dialógus a fent említett célt úgy szolgálja, hogy az általunk leglényegesebbnek vélt pontokon megpróbálja közvetlenül ütköztetni a közgazdaságtan különböző irányzatainak álláspontjait. Az írás során több kisebb-nagyobb egyszerűsítéssel éltünk. Az egyik legnagyobb egyszerűsítés az, hogy csupán két álláspontot különböztettünk meg: a viszonylag jobban körülhatárolható neoklasszikust, és egy nagyon differenciálatlan "alternatív" nézőpontot. Már az elején jelezzük ezért, hogy tisztában vagyunk ezzel a szimplifikációval, hiszen még a neoklasszikus álláspontonbelül is bizonyos kérdésekben léteznek egymással vitatkozó iskolák, az "alternatív" megközelítésben pedig olyan lényeges kérdésekben szembenálló iskolákat mostunk össze, amelyekben csupán az a közös, hogy szintén nagyon lényeges kérdésekben egyöntetűen szemben állnak a neoklasszikus ortodoxiával.

Úgy véljük azonban, hogy írásunk szerkezete alkalmas arra, hogy egy esetleges továbbgondolás alkalmával felbontsuk a különböző, most még differenciálatlan álláspontokat, s új szereplőket vigyünk a dialógusba. Az elején ezt már csak azért sem akartuk megtenni, nehogy a túlságosan nagyigényű feladatmeghatározás eleve kudarcra ítélje vállalkozásunkat. Írásunk céljára visszatérve úgy látjuk, hogy a dialógus alkalmas – gondolataink rendszerezésén túl – más célok elérésére is. Végülis a dialógusírás manapság nem egy szokásos dolog. Egy sor más – szokványosabb – műfaj álla szerzők rendelkezésére. Ezeket a műfajokat a szerzők aszerint választhatják meg, hogy melyik az a közönség, amelyhez az írás által szólni kívánnak. Mi – s ez írásunk másik célja – a mikroökonómia alapkurzust elvégzett egyetemi hallgatókhoz kívánunk szólni.

Az ilyen, diákoknak szóló, írások esetében azt szokás mondani, hogy az a célunk, hogy segítsünk rendet rakni a diák fejében uralkodó zűrzavarban a különböző, egymásnak ellentmondó elméletekkel kapcsolatban. Ez a cél nagyon jól hangzik, s lehetséges, hogy néhány évvel ez előtt még ezt is tűztük volna magunk elé. Az elmúlt évek változásai azonban időszerűtlenné tették ezt a feladatmeghatározást, s ezért mi pont az ellenkezőjét tűztük magunk elé, hogy tudniillik egy kicsit összezavarjuk az átlagdiák fejében uralkodó nagy rendet. Az egyetem ugyanis áttért a standard mikroökonómia oktatására, s ezt úgy tette, hogy meg sem említi a diákoknak, hogy a közgazdaságtan másféle felfogása is lehetséges, mint a neoklasszikus. Pontosabban az derül ki, hogy a világ 99%-a ezt az elméletet tekinti helyesnek, s mint mindenhol, a közgazdaságtanban is vannak deviánsuk, akiknek nem jó az ami mindenki másnak. A neoklasszikus elmélet – legalábbis a tankönyvekben található, leegyszerűsítet változata –

pedig elég konzisztens, a gazdaságot a legnagyobb harmóniában láttató ahhoz, hogy a diákok megnyugodjanak abban, miszerint: ez a tudomány!

Mi, akik írtuk ezt az írást, nem vagyunk meggyőződve sem a harmóniáról, sem arról, hogy minden fényeges kérdésben a neoklasszikus megközelítésmód a legjobb, s ezt a meggyőződésünket szeretnénk minél több ember tudomására hozni Ennek sok lehetséges módja van. Most röviden csak az egyik – a dialógushoz látszólag hasonló – módszerről szeretnénk néhány szót szólni, a kiskátéról.

A kiskáté – mint tudjuk – kérdés-felelet struktúrájú. Ebben látszólag hasonlít a dialógushoz, hiszen ott is kérdéseket tesznek fel egymásnak a szereplők, s válaszolnak rájuk. Azonban míg a dialógusnak legalább kettő (potenciálisan) egyenrangú szereplője van, addig a kiskáténak csak egy – a szerző. S ezt is csak akkor mondhatjuk, ha jóindulatúak vagyunk, s úgy véljük, hogy a kiskáté kérdéseit a szerző teszi fel magának, s maga válaszol rájuk. Valójában – ha megkaparjuk a dolgot – a kérdező itt, egy végtelenségig primitív, naiv gondolkodásúra kalapált ember, akit az okos szerző a legalapvetőbb dolgokról világosít fel, de akinek olyan nehéz a felfogása, hogy mindent a szájába kell rágnia Ez a primitív kérdező természetesen nem más mint az olvasó, akivel szemben a szerző egyértelmű szellemi fölényben van, hiszen – ellentétben vele – a szerző ismeri az igazságot....

Ellentétben a kiskáté szerzőjével, mi nem hisszük azt, hogy ismerjük az igazságot. Ezt sem szubjektíve (saját tudásunk jól kitapintható korlátai), sem objektíve (a jelenlegi zavaros magyar gazdasági helyzetnek nem lehet pontosan kidolgozott elméleti tükröződése) nem gondolhatjuk. Mi csak annyit gondolunk, hogy többféle alapállásból megközelíthetőek a problémák, s jelenleg egyik alapállás sem söpörheti el a másikat a színről, mert mindegyiknek vannak erős pontjai a másikkal szemben. Ezért mi arra vállalkoztunk, hogy az általunk fontosnak tartott néhány kérdésben ütköztessük ezeket az álláspontokat, kiderítsük, hogy melyik gondolkodási irányzat hol tart a kérdés átgondolásában, s azután az olvasóra bízzuk, hogy melyik úton gondolkodik tovább. Az egésznek az lehet az eredménye, hogy bármelyik utat választja is az olvasó, nem tudja megkerülni azokat a problémákat, amelyeket az adott úttal kapcsolatban az ellentétes gondolatrendszer hívei felvetettek, s ezáltal árnyaltabbá teheti saját álláspontját. A "túlsó oldalról" jövő kritikák ugyanakkor kimozdíthatják a holtpontról az "innenső oldalon" állókat is.

Felhívás! A Nagy Viadal
(szereplők: N = Neo valamint A = Antineo)

A – Szóval kedves kolléga, szerinted mi a közgazdaságtan?

N – Talán kezdeném inkább a közgazdaságtan céljával. Ez nem más, mint az egyéni (ezzel együtt a társadalmi) jólét maximalizálása, ennek érdekében pedig a szűkös erőforrások optimális allokációja a versengő felhasználási lehetőségek között. A legracionálisabb allokációt keressük. Ebből következik, hogy a közgazdaságtan a tiszta ráció tudománya, szabályai pedig az ész kötelező szabályai. Ezeknek a szabályoknak tehát semmi közük az empirikus tapasztalatokhoz, azaz a közgazdaságtan nem empirikus tudomány.

A – Ez szépen hangzott, de tudjuk, hogy bármit be lehet bizonyítani a legtisztább rációval, feltéve, hogy a megfelelő premisszákból indulunk ki.

N – A mi legfőbb premisszánk is maga a megtestesült józan ész, nem döntünk hatalmi szóval olyasmi fölött, amit az emberek maguk is remekül el tudnak intézni.

A – No, azért akad még egy-két érdekes előfeltevés, de erről talán később. Nekem nem egészen világos még ez a dolog a tiszta ráció tudományával. Az ember azt

hinné, hogy a közgazdaságtan a gazdasággal foglalkozik. A gazdasági jelenségek pedig igencsak empirikusan megfogható valamik, ámbátor speciel nem a tiszta ráció az, ami eszembe jut róluk.

N: – Ez nem is csoda, de nem utolsósorban a ti állami szorgoskodásaitok miatt ilyen zűrzavaros a helyzet. Ami a kérdésedet illeti, a dolog olyan egyszerű, hogy egy iskolás gyerek is megértené, csak ti nem vagytok képesek felfogni. A közgazdaságtan úgy viszonyul a konkrét gazdasági jelenségekhez, mint pl. egy épület tervrajza a konkrét épülethez. A konkrét épületet a tervrajz alapján hozzák létre. A tervrajz szükséges volt az építéshez, de a tervrajz készítése során a tervező egészen más törvényszerűségeket tartott szem előtt, mint az építész az épület építése során. Ha úgy tetszik, az építész empirikus törvényszerűségeket alkalmaz (mikor köt meg a beton, milyen időjárás idején lehet bizonyos műveleteket elvégezni stb.), a tervező viszont a tiszta ráció szabályait (a különböző geometriai összefüggéseket, statikai képleteket stb.). Mikor a tervező tervez, akkor nem azon kell gondolkodnia, hogy hogyan kell majd megszerveznie a zsaluzást, hanem hogy két egyenes vonal derékszöget zár-e be egymással. Magyarán tehát, annak, hogy a közgazdaságtan a tiszta ráció tudománya, semmi köze nincs ahhoz, hogy a valóságban hogyan zajlanak a gazdasági jelenségek. Egyébként ha a tapasztalati tényeket nézzük, ott is van egy-két érdekes dolog. Például, hogy összedőltek a kelet-európai anti-piacgazdaságok. Például, hogy a keynesianizmus csődöt mondott, és ennek nyomán nyugaton bontogatják az adminisztratív béklyókat.

A: – Csakhogy mintha ezt a te piacgazdaságodat elsősorban eddig sem az állami dirigizmus torzította volna, hanem a monopóliumok dirigizmusa! Ezek az óriásvállalatok olyan messzire vannak a neoklasszikus vállalattól, akár még a neoklasszikus monopóliumtól is mint Makó Jeruzsálemtől. Ugyanis a ti monopóliumaitok felmérik a piaci keresletet, aztán az eredményt elfogadva lavíroznak az árakkal és a mennyiségekkel. A modellben egy árva szó sincs arról, hogy ezek az óriások ugyanúgy termelik vevőkörüket, mint a nekik szánt árut. És nem csak a sokat emlegetett reklámokkal, hanem úgy is, hogy pl. az autókonszernek képesek kilobbyzni az autópályák építését, és kilobbyzzák azt is, hogy a vasúti hálózatot lehetőleg ne nagyon fejlesszék. Így egyre több helyet lesz könnyebb autóval megközelíteni. A nagyarányú autópálya-építkezéseket látva, a fogyasztó tényleg akkor jár el racionálisan, ha autót vesz, és nem vonattal próbál mindenhová eljutni. Ez a fogyasztó azt fogja hinni, hogy ő szuverén módon optimalizált, holott, mint láttuk, már azelőtt eldőlt minden, mielőtt ő elkezdett volna gondolkodni a választási lehetőségekről. Vagyis a kereslet és a kínálat úgy független egymástól, mint a róka és a csuka. Ha ezt megpróbálnátok figyelembe venni, a modelletek egyből fejre állna.

N: – Először is abszurd módon eltúlzod a monopóliumok hatalmát. Ha mindez igaz volna, akkor a nagyvállalatok soha nem küszködnének igazán komoly eladási nehézségekkel. Mostanság éppen azzal küszödnek. Ami általában a monopóliumokat illeti, megint olyasmit neveztek ki valami lényegi jellemzőnek, ami valójában járulékos, ideiglenes, a piac éppen tökéletlen működéséből származik. A piacnak, mint olyannak a világon semmi köze a monopóliumokhoz. A piac nem más, mint a gazdasági szereplők "találkozásának" terepe. Méghozzá olyan terep, ahol a különböző indítékú gazdasági mozgások abszolút racionális formát öltenek. Hogy miért? Azért, mert – normális esetben – ezt semmi sem akadályozza. Az egyes szereplőknek világosak az indítékaik, és senki sem tiltja meg, hogy a legracionálisabb megoldást válasszák. A piactól nyilvánvalóan idegen a hierarchia, hiszen a szereplők nem parancsolgatnak egymásnak, hanem ellenkezőleg, mindenki maga mérlegel.

A monopólium valamilyen kedvezőtlen külső fejlemény begyűrűzése folytán jön létre. Mármost van itt egy ördögi kör. Felbukkan a monopólium. Az etatisták diadalmasan felkiáltanak: "Nem szuperál a piac!", és nekilátnak, hogy államilag megrendszabályozzák. Ez megint egy kedvezőtlen külső behatás a piacra nézve, így sokasodnak az anomáliák, pl. folytatódik a monopolizálódás. Etatistáink tűzbe jönnek, és bedobnak tíz újabb rendszabályt. Így hadakoznak a maguk teremtette ellenséggel az idők végeztéig, pontosabban addig, amíg a választók meg nem unják. A teendő persze már az elején az lett volna, hogy megnézzék mi az a külső hatás, ami a monopolizálódást elindította, és amit ki kell küszöbölni ahhoz, hogy a piac önmozgása révén, megszabaduljon a monopóliumtól.

A: – És hogyan szabadul meg?

N: – A piac, ha hagyják, tágul, éppúgy mint a világegyetem. Ez abból fakad, hogy a szükséglet kielégítése új szükségletet szül, magyarán a fogyasztó végső soron "telhetetlen". Szóval a piac tágul, és ha békén hagyják, ha nem korlátozzák a versenyt, akkor ez önmagában helyreállítja az erőegyensúlyt. Ezek az "óriások" csak a mostani, még korlátozott piacon tűnnek olyan óriásinak és privilegizált helyzetben lévőnek. Szerencsére úgy tűnik a folyamatok kedvező irányba mennek, mint azt már említettem.

A: – Érintené-e szerinted az elméletedet az, hogyha a gyakorlat nem a "tökéletes verseny" felé haladna?

N: – Nem. Attól, hogy az építők fütyülnek az építész terveire, és kutyaólat építenek, attól még a terv zseniális lehet.

A: – Jó. Akkor nézzük, hogy mik a tökéletes verseny felé való mozgás feltételei. Az adminisztratív akadályokon túl az, hogy terjeszkedjen a piac, mert ennek következtében válnak majd – szerinted – a nagyvállalatok kisvállalatokká. Csakhogy lehetséges az a variáns, – azzal már nem is merek érvelni, hogy a valóságban ez zajlik, – hogy ha növekedik a piac, a növekedés haszonélvezői épp ezek a nagyvállalatok lesznek, azaz a piac annyival nő, amennyivel ezek a nagyok nőnek. Ebből hogy a fenébe lesz kompetitív piac?

De rendben van, tegyük fel, hogy a piac addig nő, amíg a GM kisvállalattá zsugorodik. Csakhogy ettől még a vállalat abszolút nagysága nem változik. Hogy érinti tehát a fenti változás a technostruktúra hatalmát?

N: – Minek ebbe belekeverni a technostruktúrát? Akár van hierarchia a nagyvállalatokon belül, akár nincs, mindenképpen csúsztatás (és ráadásul amatőrizmus) egybemosni a piaci szereplők közti viszonyt bizonyos "szereplőkön belüli" viszonyokkal. Ezenfelül a vállalatszociológia bizonnyal igen hasznos tudományág, de döntsük el, hogy most a közgazdaságtanról beszélünk-e, vagy valami másról? Bízzunk már annyira saját tudományágunkban, hogy ne akarjunk folyton kifarolni belőle, és máshová kapkodni adat- és elméletmorzsákért!

A: – Hohó, csakhogy legalább egyszer ti is foglalkoztatok a vállalaton belüli helyzettel, nevezetesen akkor, amikor a modell alapfeltevéseként leszögezitek, hogy a termelési tényezők kombinálását, magyarán a termelés irányítását a vállalkozó végzi, akinek a jövedelme nem más, mint a profit. Innen ered a vállalatok profitra orientált viselkedése. Mármost mi történik akkor, ha a nagyvállalatokban a vállalkozó háttérbe szorul, és fizetett alkalmazottak hierarchikus szervezete lép a helyébe? Ha az aki a profitot kapja, már a világon semmit sem "kombinál"? Hát az történik, hogy a vállalat külső viselkedése igazodni fog az új kombinátorok, a technostruktúra érdekeihez. Egy menedzser elsősorban hatásköre, hatalma növelésében érdekelt. Ezt – a cégen belüli fúrást-faragást leszámítva – leginkább vállalata növekedésével, terjeszkedésével érheti el. Ha nem akarsz ezekkel a szociológiai izékkel pepecselni, akkor ne pepecselj.

Egyszerűen tedd meg a vállalat viselkedésére vonatkozó előfeltevéssé, aztán nézd meg figyelmesen, hogy milyen eredményt köp ki a modelled.
Hogyha erre nem vagy kíváncsi, akkor mégiscsak jó lenne, ha ez a ti úgynevezett tervrajzotok mondana valamit arról, hogyan szervezheti meg a kiakolbólított vállalkozó korábbi pozícióját, és helyezheti ezzel eredeti jogába a vállalat eredeti célrendszerét. Ha netán semmit sem tud erre mondani, akkor a konstrukciótok semmit sem ér.

…

A: – Már esett arról szó, hogy minden racionálisan levezethető, ha megfelelő premisszákat találunk. Ezért nem stimmel az az állítás, hogy a közgazdaságtan független az érdekektől.

N: – Lássuk csak! Ha jól értem, olyasmire akarsz kilyukadni, hogy az, amit én tiszta racionalitásnak nevezek, az valójában csak az egyik fél szempontjából racionális, vagyis kedvező. De ha jobban megnézzük, akkor az derül ki, hogy ad 1: a döntési folyamatnál ezt egyszerűen értelmetlen felvetni, hiszen a piac lényege, hogy minden szereplő a saját racionalitásának megfelelően hozza döntéseit, ad 2: ha azt nézzük, hogy az eredmény kinek racionális, akkor azt látjuk, hogy a kívánatos eredmény a Pareto-egyensúly, vagyis, hogy – megint csak saját logikája alapján – senki se kerüljön a megelőzőnél rosszabb helyzetbe. Hol a pokolban itt a részrehajlás?

A: – Pareto-optimum ide vagy oda, mindig voltak, és most is vannak lecsúszóban lévő csoportok. Ezek száma például éppen a neokonzervatívok alatt gyarapodott jócskán.

N: – Már megint ez az amatőr empirista érvelés. Elfelejted, hogy ezeket a csoportokat évtizedekig hihetetlen mennyiségű pénzzel támogatták, és ez eltorzította a viselkedésüket. Egyszerűen elfelejtették, mi az, hogy éber reagálás, körültekintő mérlegelés, optimalizáció.

A: – Nekem az a gyanúm, hogy nem is nagyon van választási lehetőségük, de máskülönben nem ez a fő ellenvetésem az értékmentesség kérdésében. A gond ott van, hogy egyfelől megengeditek, hogy a piaci szereplők saját szempontjaik által vezettetve lavírozzanak, ugyanakkor ragaszkodtok ahhoz, hogy igenis ti tudjátok, mik ezek a szempontok. Ezzel pedig nem mások, mint a fogyasztónál minél nagyobb "hasznosság", a termelőnél (vállalkozónál) pedig a minél nagyobb profit elérése.

N: – Eddig ötös.

A: – Mindkettővel komoly bajok vannak. Először nézzük a fogyasztót, merthogy ugyebár végső soron minden őáltala és őérte vagyon.

N: – Ötös!

A: – A fogyasztó jelszava: ide vele! Mármint az áruval. Hogy melyiket szereti jobban a másiknál, az egyéni, de hogy alapvetően a megvásárolható javak (a szabadidő is ilyen!) körül forog a világ, és hogy a több a jobb, az közös mindenkiben.

N: – Miért, nem közös?

A: – Nem, de ha momentán az lenne, a lényeg szempontjából ez sem számítana.

N: – No nézd csak, te pályázol az "empirista" jelzőre?

A: – Erre az egyre éppen nem tartok igényt, noha az empirikus tényekre, mint kiindulópontra természetesen szükség van, ellentétben a ti nézetetekkel. Visszatérve, ti annak ellenére, hogy a piacot a szabadság honának tituláljátok, valójában csak egyféle választási lehetőséget ajándékoztok a "fogyasztónak": a különböző javak közötti választás lehetőségét. Az már fel sem merül, hogy lehetséges életmódok és értékrendek között választhasson az egyén. Pedig nem biztos, hogy a piaci javakban való bővelkedést kell a legfőbb jónak tekintenie.

N: – Hanem például mit?

A: – Hanem például az emberi kapcsolatokban való bővelkedést, a saját maga mindenoldalú kiművelését stb.

N: – Atyaúristen! Te teljesen megőrültél! Eddig minden második szavad a "tények"; meg a "valóságos helyzet" volt, most pedig egy kedves mozdulattal a felhők közé szökellsz, és utópiákat szövögetsz. Én nem tudlak oda követni, én csak egy szegény közgazdász, mondom, köz-gaz-dász vagyok, és eddig még reménykedtem, hogy te is az vagy, ha pocsék is.

A: – Ami a közgazdászságomat illeti, csupán arról van szó, hogy a gazdasági jelenségeket nem kiszakítva, hanem tényleges helyükön, a társadalom, mint totalitás összefüggésrendszerébe ágyazva próbálom szemlélni. Visszatérve a fogyasztónkhoz: látnivaló, hogy ez a homo oeconomicus-kép nemcsak nem fedi a valóságot (ámbátor éppenséggel félő, hogy elég nagy csoportok butulnak efelé), hanem ráadásul társadalompatológiai rémtörténetbe illő, semmi esetre sem "tervrajzba". Meg kell nézni, hogy miért került akkor mégis be a tervrajzotok előfeltevései közé? Ehhez pislantsunk a másik főszereptőre, a vállalatra.

N: – Egyszer már pislantottunk.

A: – Igaz is. De ha megengeded, összefoglalnám, amit akkor bátorkodtam előadni. Tehát. Kiindultam abból, hogy a jelenlegi gazdaság erősen monopolizált. Azt állítottam, hogy az óriásvállalatok immár nem elfogadói, hanem meghatározói a piaci keresletnek. (Mellesleg még nem is említettem, hogy óriási gazdasági potenciáljuknál fogva képesek az állami döntéshozatalt is befolyásolni.) Azt mondtam továbbá, hogy a nagyobb cégekben a technostruktúra már átvette a hatalmat, és ez igen csak kihat a vállalati célrendszer alakulására. A legfőbb vállalati céllá a növekedés, a terjeszkedés válik. Ez mindenekelőtt a forgalom növekedését jelenti. A piac tágulása, azaz árufelvevő képességének növekedése, amitől te a szabadverseny újbóli beköszöntét reméled, valójában a nagyvállalatoknak kedvez leginkább. Lehet, hogy egyben több kisvállalkozás is megél ilyenkor, de a piac terjeszkedése legfőképpen a monopóliumok terjeszkedését jelenti. A piac vagy akkor terjeszkedik, ha új fogyasztói csoportok lépnek be, vagy – és általában ez a valószínűbb – a régieknek megnő az étvágyuk úgy általában a piaci javak iránt. Ezt szeretnék a vállalatvezetők elérni anélkül, hogy ez jóléti kiadással járna. Az emberek figyelmét tehát az áruk csodás világa felé kell irányítani, úgy is, hogy olyasmiből is árut kell csinálni, ami eddig nem volt az. És ezzel visszatértünk a kiindulóponthoz. A homo oeconomicus az az embertípus, amelyről a vállalatvezetők teliholdas éjszakákon álmodoznak. A tökéletes fogyasztó. De ők nem csak álmodoznak, hanem megvan a pénzük ahhoz, hogy tegyenek is e nemes cél érdekében. Ennek eredménye az, hogy egyes csoportok ijesztően hasonlítanak a neoklasszikus figurára, másrészt létrejött az ellentábor, mindenféle alternatívok, ellenkultúrások személyében.

Ezek után vajon kinek szolgálja az érdekét egy olyan elmélet, egy olyan tervrajz, amely az egyént ilyen "tökéletes fogyasztónak" ábrázolja? Tartható-e immár az az állítás, hogy a "tiszta" közgazdaságtan értékmentes? Frászt tartható. A neoklasszikus közgazdaságtanról – többek között a fenti logika alapján – állítható, hogy a nagyvállalati érdekeket szolgálja.

N: – Kifelejtetted a békaembereket.

A: – .... ?

N: – Ha kellően elmélyültél volna a Tanú c. filmben, tudhatnád, hogy egy valamire való vádiratban szerepelnie kell legalább egy békaembernek. Node most én következem. Van ugyanis minderre gyógymód is. Ezt pedig ti fundáltátok ki.

A: – Halljuk, mit fundáltunk ki!

N: – Ezek a monopóliumok annyira ellenszenvesek, és annyi csúnyaságot meg manipulációt művelnek, hogy útjukat kell állni.

A: – Állja Ez így pontatlan. Itt nem ellenszenvről van szó, hanem egyoldalú hatalmi pozícióról.

N: – Amit ugye ellensúlyozni kell, hogy helyre álljon az egyensúly. Az eszme gyönyörű. Igaz, hogy szerintem inkább olyan környezet kialakításán kellene eltűnődni, amelyben az efféle hatalmi pozíciók elolvadnak. De ezt most már hagyjuk. Hogyan fog történni ez az ellensúlyozás? Itt elfog titeket az ihlet, és újra feltaláljátok az államot, vagy legalábbis az állami beavatkozást. Az állam fog ellensúlyt képezni a nagyvállalatokkal szemben. Ez végső soron annyit jelent, hogy védi a polgárokat saját piaci döntéseitől, illetve a döntés kényszerétől, ugyanis elvonja tőlük a pénzt, és eldönti, mi kell nekik.

Namost, az állam mint olyan. nem más, mint hatalmi monopólium. Ennek a monopóliumnak a gazdaságba való beavatkozásától várják a gazdaság monopolizáltságának megszűnését. Egy hasonló érveléssel kapcsolatban egyszer valahol igen szellemesen megjegyezték, hogy olyan ez, mint ha a baloldali tüdőgyulladást egy jobboldalival szeretnénk ellensúlyozni. Az ilyesfajta gyógymódról már korábban elzengtem néhány prófétai szót. Ez a gyógymód nem csökkenti, hanem növeli a gazdaság szétzilálódását. Ez újfent beavatkozást generál. Ennek végpontja a totális állam. Tetszik-e vagy sem, nézeteitekkel ennek a folyamatnak segítetek. (Másik kedvencetekről, a szakszervezetekről még nem is esett szó.)

A totalitarianizmus egyébként épp most bukott meg – gazdasági okokból is. A harmadik világ országaiban általában elég fejletlen a piac, viszont igen délceg az állam. A fejlett országok mind egyértelműen piacgazdaságok, és amióta az utóbbi évtizedben csökkentik a még itt is igen tolakodó államot, a fejlődésbeli különbség a két régió között új növekedési ütemet vett fel.

Vajon mire következtethetünk mindebből az állampárti tanokat illetően? ....

Innentől folytassa Ön!

A szovjet vallás bukása

I. A dolgozat témája

A dolgozat az orosz és a világtörténelem egyik legjelentősebb államrendszerével, a szovjet szocialista állam berendezkedésével, annak jellegzetességeivel foglalkozik, és a kialakulásának okaiban megpróbál történelmi törvényszerűséget, pontosabban szükségszerűséget kimutatni.

Az egész gondolathalmaz alapvetése az az állítás, hogy a bolsevista rendszer, illetve a sztálinizmus egy *folyamat* végső stádiuma volt. Egy olyan folyamaté, amely az egész régió, az Oroszország és a Balkán által lefedett rész majd két évezredes kultúrtörténeti fejlődését, vagy "korszak-egymásutániságát" határozta meg. Törekvésünk az, hogy rámutassunk azokra a hagyományokra, amelyek a fejlődéshez szervesen kapcsolódtak, sőt annak tendenciáit – szinte determinisztikusan – befolyásolták. Célunk: a cárizmus rendszerének bukása utáni orosz proletárforradalom okainak mélyebb elemzése, a ***formai*** kialakulás eszmetörténeti háttérérének feltárása, és az ezen feltételekhez igazodó, ezekbe "belegyömöszölt" mozgalom ***tartalmi*** elemeinek kimutatása.

II. A bizantinizmus hagyományai

A fenti állítás kifejtését tartalmazó vizsgálódás az ókorba kell visszanyúljon: mégpedig az egyház és a Római Impérium kettészakadásához, nevezzük most úgy: a bizánci paradigma Rómától történő leválásához. Ekkortól ugyanis meg lehet különböztetni az időről időre módosuló nyugati (nyugat-római) fejlődést, valamint a teljesen megmerevedett, a változásoktól idegen keleti despotizmust. De mi is az a bizánci paradigma, és ha más, mennyiben tér el a keresztény-római tézisektől?

II.1. A paradigma

Az ókor végén a nem folyammenti birodalmakban a vallás egyesítő szerepe gyengülni kezd. Ezekben az államokban a feltételek nem érettek meg, azaz nem adottak a növénytermesztő, vagy állattenyésztő gazdasági tevékenység folytatására. Ezért ezek az államok a hódítás folytonosságával, valamint a meghódított népek kirablásával tartják fenn magukat. A hódítás, mint az állami terjeszkedést szolgáló tevékenység, maga után vonja azt a tényt, hogy az ilyen állam társadalma nem *homogén* egység, hanem *több* nemzet, *több* kultúra, *több* vallás valamilyen *szintézise*. Nyilvánvalóan a soknemzetiségű, hódító államok tudomásul kell vegyék a strukturális okok miatti vallási pluralizmust. Ugyanakkor ahhoz, hogy a hódításokat folytatni tudják, és a terjeszkedésnek, a birodalmi törekvéseknek ne lehessenek határai és bármilyen korlátai, valamiféle egységre volt szükség. Erre eszköz az uralkodók körül kialakított vallási kultusz.

Róma, a hatalmas állam a principatus korában a republikánus és a fent említett kultusz-rendszer jegyeit vegyítve tartalmazza. Ezek funkciója itt is az ország egybentartása. A monarchikus és a köztársasági jellegzetességek *mellett* Octavianus egyeduralmának alapja a hadsereg. A tényleges hatalomnak megvan a törvényes látszata, rendelkezéseit Octavianus, mint magistratus hozza. Mégis: az általa viselt hivatalok jellege, terjedelme lényegesen eltér a hagyományos köztársasági formáktól.

Az *állami indíttatású* teokratikus állam kialakítása pontosan nyomon követhető a princepsz személyén: triumvir felhatalmazásának lejárta után évről-évre consul lesz, i. e. 27-ben az egész birodalomra kiterjedő proconsuli imperiummal ruházzák fel (amit haláláig tart meg). 23 után proconsuli jogköre Rómára is kiterjed, ekkor nyeri el a különben csak plebejusok számára elérhető tribunusi hivatallal járó jogokat és kiváltságokat. 36-tól sacrosantus (sérthetetlen), 23-bar ius referendi (gyakorlatilag törvényhozási jogkörrel redelkezik), majd 19-től állandó consul (uralmát szakrálisan is alátámasztja. személye az állami kultusz részévé válik. Megkapja az Augustus jelzőt, majd Pater Patriae. Végül Lepidus halála után 12-ben Pontifex Maximus lesz.

Ezzel Augustus újat alkot. Új "államvezető-eszményt", amelynek teljes támogatást is szerez a népétől. Elfogadtatja Róma polgáraival ezt a rendszert. Lehetővé teszi, hogy meghonosodjon ez a modell. Így is történik: a módszerét ezután is alkalmazzák a római császárok. Az egyik szélsőséges megnyilvánulás Gaius Caligula négyéves uralma (37-41). Caligula önmagát az "új Napistennek" nyilvánítja ***egyiptomi*** mintára. Szobrait felállíttatja minden templomban, és a ptolemaios-istenkirályokat másolva húgát, Drusillát veszi feleségül Az ő hóbortja tartalmaz bizonyos hellenista elemeket is.

Ilyen tehát Róma útja időszámításunk kezdetén. Mivel azonban a társadalmat nem tudják megszervezni ilyen állami gyökerű elmélettel, lassan-lassan, kihasználva a vallás potenciális, majd valóssá váló "társadalomszervező" (Bibó István) erejét, állami erővel megtöltötték vallási tartalommal, amely folyamat végén a konstantini fordulat a monoteista kereszténységet jelölte ki a feladatra. Hogyan történt mindez?

A kereszténység a zsidó szektácskából való kinövését és a világvallássá válás lehetőségét a páli fordulatnak köszönheti. Azzal a tétellel, miszerint nem szükséges a Messiás második eljövetelét várni, mert a bűnből való megváltás már a kereszthalállal megtörtént nemcsak a zsidóknak, hanem az egész emberiségnek, és az ebben hívők *már* ***ezen*** *a világon* elnyerik a megváltást, kifejeződik, hogy szükségtelen várni a végítéletet, tartósan *be* kell *illeszkedni* az adott világi társadalomba, annak munkamegosztásába. Az Isten és az ember közötti találkozás egyénileg lehetségessé vált, nem volt ehhez szükség az állam által rendezett áldozati szertartásokra, mint eddig. Ez volt az oka a kereszténység gyors elterjedésének. Viszont, ha nem feltétlenül kell az államnak közreműködni az Istennel történő kapcsolatfelvételben, sőt egyáltalán nincs az államra szükség ilyenformán, akkor az egész császárkultusz és a ritualizált vezetési rendszer idegen a kereszténységtől!

Az állam nem képes eleinte feldolgozni ezt az ellentmondást, ezért üldözték a kereszténeket, akik mégis kiálltak hitükért, bizonyítva, hogy itt már a vallás elméleti társadalomszervező ereje meghaladja a császár, a "dominus et deus" hatalmát: "303. Nikodémiában a kivezényelt katonaság földig rombolja a keresztény templomot. A következő napon (303. febr. 24.) császári rendeletet függesztenek ki, amely szerint az e hitet valló emberek elveszítik minden polgári jogukat és tisztségüket. Kínzásoknak kell őket alávetni, bármely rendűek és állásúak az illetők. Ellenük mindenféle törvényszéki eljárásnak helye van, ők viszont nem fordulhatnak bírósághoz sem önkényeskedés, sem házasságtörés, sem rablás esetében, egyszóval meg vannak fosztva szabadságuktól, még szavazati joguktól is. Egyikük a rendeletet *bár nem helyesen, de nagy bátorsággal* leszakította és darabokra tépte, közben gúnyosan megjegyezte, hogy ez gótok és szarmaták győzelmének elismerése. Rögtön elhurcolták és nemcsak elhurcolták, hanem szabályszerűen meg is sütötték. *A megégettetést* ***csodálatos türelemmel*** *viselte el ...*" Az a bizonyos csodálatos türelem lehet a motívum, amely megragadhatta Constantinus

császár (306-337) figyelmét, hiszen a hívő ember bármit elvisel a meggyőződéséért Ez a jelenség a császárt valószínűleg elgondolkodtathatta, mert miután – elmondása szerint – politikai vetélytársán, Maxentiuson (álombeli jelenése után) Isten segítségével győz, lerója tiszteletét Krisztus isten iránt. Ezután 313-bar vallásszabadságot hirdet, bazilikát építtet Rómában, állami ünneppé teszi a vasárnapot, és hogy célját, az egységet megvalósítsa, beavatkozik az egyház életébe, 325-ben zsinatot rendez Nikaiában. Innen írja Eusebius kaisareiai püspök, Konstantinus propagandistája a következőket: "Így került sor egyhangú hitvallás (homphónos pistis) elfogadására és a húsvét (sótérios heorté) mindnyájuknál azonos időpontjának közös megegyezéssel történő megállapítására... Mindezek megtörténtével a császár kijelentette, hogy az egyház ellenségén ezzel aratta ... győzelmét, és a győzelem örömére ünnepi istentiszteletet tartatott... Ugyanebben az időben töltötte be uralkodásának huszadik évét is. Ez alkalommal a tartományokban nagy népünnepélyek voltak, az isten szolgáinak pedig maga a császár rendezett ünnepi lakomát, amelyen ő is részt vett. Ami ott történt, minden képzeletet fölülmúl... Bárki azt hihette volna, hogy Krisztus országának képét látja, *vagy álmot*, *nem* éber *valóságot*. "

A bizánci paradigma kidolgozását is Eusebius kezdte meg. Az ő gondolatmenete szerint, mivel egy Isten létezik, ebből következően csak egyetlen királyi szó, és egyetlen törvény létezhet, ezt pedig az uralkodó testesíti, s valósítja meg, aki az isteni tökéletesség mása, azaz Isten földi helytartója. (Vita Constantini). Mivel egy vallás és egy Isten létezik, és egy császár testesíti meg e hatalmat a földön, nyilván csak egy birodalom (egy világbirodalom) lehet egyetemes. Ezzel az állam összes álmát, vagy szándékát legitimmé tette. A császárnak, az egységesült emberi faj szimbólumának a hatalma a Mindenható eszköze az emberiség javára. Elméletileg a kérdés az autokrata személyénél úgy merül fel, hogy ő az Isten megtestesítője (megtestesülése) – a bizánci paradigmának ez lesz a lényege –, avagy pedig csak annak élő szimbóluma (a hellenista felfogás szerint). A Bibliát ilymódon hellenizálja a bizánci felfogás, és a homogenizálás érdekében nem kíméli ellenfeleit (Madách Imre mondatja Ádámmal a Tragédiában:" Oh, jaj, ne tréfálja – hát egy ***i*** miatt is mehetni illy elszántan a halálba? Mi akkor a magasztos, nagyszerű?")

A kereszténység – belefásulva az üldöztetésekbe – elfogadta az államvallási szerepkört, ezzel az államhoz érintőleges közelbe kerülve kompromisszumot kötött olyan formában, hogy a társadalmi-politikai rendszeren semmiféle változást nem volt képes okozni. Okozott viszont az ideológiai-elméleti szférában. Eredendően az *igazi kereszténység* az államot ugyanis *közömbösként* kezelte, isteni jelegű tulajdonságot nem tulajdonított neki, azaz *kivonta az isteni irányítás alól*. Ez a jellegzetesség megjelenik a marxi államelméletben is: "Bizony, nem az úgynevezett *keresztény* állam, amely a kereszténységet alapzatának ismeri el és ezért más vallásokkal szemben kizáró módon viselkedik, nem ez az állam a kiteljesedett keresztény állam, hanem éppen ellenkezőleg, az *ateista* állam, a *demokratikus* állam, az az állam, amely a vallást a polgári társadalom többi eleme közé száműzi. Annak az államnak, amely még teológus, amely még hivatalosan tesz hitvallást a kereszténység mellett, amely még nem meri magát hivatalosan *államnak* proklamálni, ennek az államnak még nem sikerült *világi*, *emberi* formában, a maga *valóságában*, mint állam kifejeznie azt az *emberi* alapzatot, amelynek fellengzős kifejezése a kereszténység. Az úgynevezett keresztény állam egyszerűen csak a *nem-állam*, mert nem a kereszténység mint vallás, hanem csak a keresztény *vallás mögötti emberi alap* valósulhat meg valóban ember alkotásokban. Az úgynevezett keresztény állam az állam keresztény tagadása, de semmiképp sem a kereszténység állami megvalósítása " (Zárójelben jegyzem meg, hogy ezért elméletileg

három modellünk lesz: a bizánci, a római és az igazi keresztény út. A Róma területén kialakuló új állami modell sem keresztény ebben az értelemben, hanem átmenet a keresztény és a keleti keresztény modell között. Marx nyomán: "Az úgynevezett keresztény államnak szüksége van a keresztény vallásra ahhoz, hogy mint állam teljessé váljék." Mindez ellentétben állt a pogány teokratikus államszervezettel, és ezt a konfliktust kellett valahogy feloldani.) Visszatérve eredeti gondolatmenetünkhöz: A birodalomban ezt Nagy Theodosius 381-es ediktuma oldotta fel: a régi isteneknek "meg kellett halniuk" az *univerzális* ideológiához. A pogány rítusokat betiltották, kiterjesztve a kereszténységet. Ezzel a cél önmagát kifordítva valósult meg: nem a pogány teokrácia vált kereszténnyé, hanem ellenkezőleg: a kereszténység morzsolódott bele a birodalomba, áldozatul esve a pogány hagyományoknak. A Birodalom a paradigmát, az elméletet megvalósította, *az állam és az egyház fuzionált*. (Az a kereszténység, amely – szintén az igazi kereszténységtől eltérően, miután az nem, illetve áttételesen jelenik meg, erre is visszatérünk – nyugaton valósul meg, ezt a formációt – mind vallási , mind politikai értelemben – nem képes szolgálni, ez vezet a birodalom feloszlásához). "Abból, ami a keresztény mondanivalóból az emberi közösség helyes szervezése számára oly jelentős, nagyon kevés valósult meg a keleti kereszténység területén. Azon a keleti keresztény területen, ahol a társadalom alapszervezési formáit az egykori szakrális királyságból kinőtt ázsiai despotizmus szabta meg. Az igazi aktualizálódás területe a Nyugat-Római Birodalom területén megmaradt anarchia volt, ahol ugyanakkor rejtve a római társadalomszervezés nagy hagyományai is tovább éltek, és az új keresztény társadalomszervezési impulzusokkal szövetkezve a társadalomszervezésnek új, racionális és humanizáló, moralizáló kísérletét indították el." Ilyen módon történt a kereszténység feloszlása formalizálódó hagyományok és szekularizálódás kíséretében most már a második Róma, azaz a szent Bizánc központtal. A bizánci egyház így soha nem érheti el Róma hierokratikus öntudatát, míg Róma esetében az egyház és a világ harcolt egymással, és nem igazán tudtak egymás fölé kerekedni, addig a bizantinista megoldást vizsgálva megállapítható, hogy annyira egymásba szövődött a két ág, hogy elszakadásuk lehetetlen, így végzetes lett volna.

A Szent birodalom tehát önálló életre kel, leválik a valóságról, és ha mint megkonstruált utópia elkerülhetetlenül ellentétes lesz a tényekkel "az csak annál rosszabb a tényekre nézve."

Hiába a sorozatos csapások Bizáncra, hiába a folyamatos zsugorodás tényének megállapítása, a merev, elvakult, ideológiailag teljesen utópista bizánciak nem veszik észre ennek a szakrális-teokratikus alapvetés-paradigmának a halálát, *váltásra* ***eredendően*** *képtelenek*, noha Bizánc a szemük láttára esik el végleg a történelem előtt.

A paradigma viszont tovább él! Az utódállamok a Balkánon, valamint Oroszország igyekszik feltámasztani és restaurálnia bizantinizmust (Albánia címerében a kétfejű sas – most már vörös csillaggal a fején – erre utal, a tudatos Rumélia-Ruménia-Románia névváltoztatás szintén). Az igazi örökös azonban az az Oroszország lesz, amely nem csak sikeresen építi fel a Birodalmat, hanem továbbfejleszti, túlszárnyalja a kialakult elméleti alapot, az általa megvalósítható összes lehetőséget kimeríti, és ezáltal önmaga indítja el a paradigmaváltást, elmozdulva a "római" irányba. (A római irány itt is természetesen az eddigi logika szerint értendő, de erről később részletesebben lesz szó.)

Amíg Bizánc létezik, a Moszkvához csatolt részfejedelemségekkel felépített államot az ortodox egyház itatja át a görög küldetéssel. "Oroszország volt a színtere a bizánci művészet legutolsó dicsőséges hódításának. Az oroszok már az ezredforduló előtt megismerkedtek a bizánci művészettel és vallással, ugyanis Vlagyimir kijevi nagyherceg – akit később szentté avattak – 989-ben keresztény hitre tért. Nehéz időszak volt ez Bizánc történetében: Baszileiosz és Konsztantinosz császárok dinasztiáját egyik legjobb hadvezérük, Bardasz felkelése fenyegette, akit ellencsászárként meg is koronáztak az ázsiai provinciákban. Északról a bolgárok és a szerbek nyomultak a birodalomba. Vlagyimir nagyherceg pedig elfoglalta a Krím-félszigeten Kherszonészosz ősi városát, a mai Szevasztopol mellett. Hogy legalább ez utóbbi fenyegetéstől megmeneküljenek, a két császár beleegyezett abba, hogy nővérük, a Bíborbanszületett Anna hercegnő a kijevi nagyherceg felesége legyen. Vlagyimir még pogány volt, de hajlandó volt népével együtt megkeresztelkedni, hogy rokonságba kerülhessen a császári családdal. Kherszonészosz, mielőtt Vlagyimir kezére került, a bizánciaké volt, és így számos templom és kolostor állt már a városban. Ezek egyikében került sor az uralkodó hitvallására. Szevasztopol környékén ásatások során feltárták egy keresztelőkápolna romjait, minden bizonnyal itt keresztelkedett meg az első keresztény cár. Annával fényes kíséret érkezett a városba, magas tisztségviselők, udvarhölgyek, valamint papok és hittérítők. Ez utóbbiak feladata volt az orosz nép megtérítése. Az orosz egyház mind a mai napig ortodox, az orosz népszokások, a hitvilág, az ábécé és a művészet bizánci eredetű. Megtérése után az uralkodó visszatért Kijevbe, ahol Bizáncból jött mesterekkel felépíttette minden orosz templom példaképét, a Szent Szófia-székesegyházat. Az eredeti templom öthajós volt, apszisokkal, kupolákkal. Mozaik díszítése hamisítatlan bizánci munka. Az emeletre vezető lépcsők falán különös festmények láthatók: a császár jelenlétében rendezett cirkuszi jeleneteket ábrázolnak. A színhely természetesen a konstantinápolyi Hippodrom, és mindez arra vall, hogy a festők görögök voltak, akik a távoli Oroszországban, a bizánci egyház szigorú ellenőrzésétől megszabadulva jól ismert laikus témákat dolgoztak fel.

Kijevből kiindulva egész Oroszországban elterjedt a bizánci művészet. A kijevi székesegyház építését 1037-ben fejezték be, 1052-ben pedig már elkészült a novgorodi háromhajós Szent Szófia-székesegyház is. Ezeken a területeken az egyházi építészetben a XIV. század folyamán a népi fakonstrukciók hatása ügyelhető meg." 1453-ban a törökök elfoglalták Konstantinápolyt. Húsz évvel később III. Iván feleségül vette Szofija hercegnőt, eredeti nevén Palaiologosz Zoét, az utolsó bizánci császár unokahúgát, így a bizánci császárok örökösének tartotta magát, a zászlókra felkerült a kétfejű sas, és Moszkvát "Htarmadik Róma"-ként emlegették. Ez lett volna a cárizmus feladata: végigvinni a birodalom kiterjesztését, és az ortodoxia világközpontjává Moszkvát megtenni. Látható pontosan, hogy a paradigma nem változott, újra meg fogja kísérelni feltámasztani önmagát. Az elemek hiánytalanul jelen vannak: kiterjesztés, egy vallás, univerzális birodalom, mint ilyen, nyilvánvalóan egy császárral, aki az egyházzal szövetségben és annak segítségével vezeti ezt a birodalmat, ennek megvalósítása pedig: hódítással...

A XVII. században bekövetkezett egyházszakadás azután megakadályozza ezt a törekvést, az egységes ortodox egyház fenntartása lehetetlenné válik. A diarchia megszűnik, az orosz birodalom világbirodalom-küldetése megvalósításának pedig korlátai vannak: a legjelentősebb ezek közül az, hogy a technikai-technológiai fejlettség egészen egyszerűen nem teszi lehetővé a világgal (nyugat) való lépéstartást sem, nemhogy annak megelőzését, majd legyőzését. Oroszország megpróbálja a paradigmaváltást (amit Bizánc soha nem tett meg, az isteni segítségre várva a

zsugorodás folyamán végig). A Szent Oroszország tehát "kinyílik". Felülről indított, erőszakos eszközökkel próbálkozik I. Péter, azonban a fejeket, a tömegeket nem lehet kicserélni. Az adott feltételrendszerben nem élhet meg a nyugati ("európai") modell. (Az orosz muzsik a tizenkilencedik század közepén még "piaci jószág".) A valóságban mind a nyugatiasodás, mind a keletiesedés megreked, nem változik az elvakult önimádat, nem változik a hódító-tudat (Narva, Poltava, Szent Szövetség, Szevasztopol). Ellenben a kard még mindig lebeg a cárizmus feje felett: nem távolodott el, nem is szüntettetett meg. Általános ideológiai-strukturális válság válik állandóvá, s a belső nyugalom is veszélyhelyzeteket él át (Pugacsov - vérben). A keletkező űrt nem képes Oroszország betölteni: nem létezik a "saját út" ....

Ezt az utat egy *látszat-váltással*, amely *éppen* hogy a *tradicionális* gyökerekből eredt, a "második kísérlet", a bolsevik forradalom alkotja meg.

IV. A második paradigmaváltás

A cárizmus tehát hibát követ el: úgy próbálja meg a váltást, hogy a gyakorlati teendői megfogalmazásán kívül egyebet nem tesz, elvi-elméleti kérdésekkel nem tud (nem veszi észre ennek szükségességét) foglalkozni, a vákuum pedig továbbra sem szüntethető meg. Nem volt tehát megfelelő jelszó a nyugathoz történő közeledés, ráadásul az egységet is megbolygatta, látható volt ez a szlavofil-nyugatos problémakörnél, kérdésként tehát továbbra is a bizonytalanság hogyan továbbja tornyosul az orosz értelmiség előtt. És közeledik is a következő eszmetörténeti próbálkozás, amely nem lesz egyéb, mint a bolsevik forradalom, amely pedig már előrelépést ígérhet, hiszen ideológiai segítségre a Nyugat egyik legfrissebb és legfejlettebb eszmerendszerét, a marxizmust használja fel, amely nemcsak képes lesz az új elmélet helyét teljesen betölteni, de meghökkentően hasonlít az ős-paradigmára, a bizánci küldetéstudatot nagyjából lefedi, így paradox módon egy nyugati eszme lesz az, amely megoldja a dicsőséges történelmi múlttal a háta mögött szánalmasan vergődő Kelet Birodalmának válságát. Ez azt jelenti, hogy a kommunista forradalmárok egy jövendő *államvallás* létrehozásán fáradoznak Nagy Péter leválását az egyházról egy újabb elfordulás követi: a kommunista messianizmus egyrészt várja az utópisztikus államidea megvalósulását, másrészt az új, militáns jellegű, egyházi színezetű politikai párt (amely a hagyományos polgári értelemben egyáltalán nem párt) megalkotásával elő is segíti, de ha kell, ki is kényszeríti a történelem feletti célokat. Ezek a célok olyannyira hasonlóak a bizantinizmus által megfogalmazottakhoz, ahhoz a gondolatmenethez, leegyszerűsítve az alapparadigmába tökéletesen beleillik, a kulcsfogalmak átnevezésével, hogy mindenki számára elfogadhatóak lesznek és villámgyorsan hatnak a tömegekre. A kommunista párt lesz az ortodox egyház: majdnem tökéletesen hasonlít a kettő egymásra Az egyház elvi teizmusának pontosan megfelel a párt elvi ateizmusa. Az orosz forradalmárok új Istent találnak a társadalomban, és elfeledkeznek az egyház Istenéről. Ők azonban az *elnyomott nép* életének siralmai felett érzett jogos felháborodásuk miatt ösztönösen lépnek fel, elmélet nélkül, és általuk hatol be az orosz valóságba az a sztálinizmus, amely túllép az addigi történelem során tapasztalt összes formáción, birodalmi-vallási összefonódáson.

Általuk hatol be, de korántsem az ő eszméik és szándékaik megvalósulását segíti elő Az eszmetörténetileg örökkévaló alapfrázisok nem változnak meg, az ideológia, vagy nevezzük továbbra is paradigmának, marad a bizantinikus gyökerű utópisztikus valláspótlék. A marxista forradalmárok *társadalom-Istene* helyét

észrevétlenül szinte, de elfoglalja a *vezér-Isten*. Sztálin azonban végeredményben nem tesz egyebet, minthogy a marxizmust alkalmassá teszi az orosz viszonyokra, a munkásmozgalmi fogalmakat – kategóriákat –, a kialakított eszmerendszert bizantinizmussá alakítja át. A világforradalom világbirodalmat eredményezne: megvalósulna a szocializmus egy országban, ez az előbb úgy fogalmaztatott meg: egy isteni szó, egy törvény, egy császár: a homogén világ megszületésének tervét látjuk. A harc, *a háború folytatása a nemzetközi burzsoázia legyőzéséért* legitimálja a hatalmat. Azt a hatalmat, amelyet a *harcot* vezető Vezér birtokol. A személy szerepe kiemelkedővé válik. A főtitkár-személy szerepe a marxista funkcionáriusokból a misztifikált bizantinista ideába csap át. Szó sincs a forradalmárok eredeti jelszaváról, miszerint a vezető legyen hű a tömeghez. A hűség eredője nem a nép irányába mutat. Az összes nyíl a vezérre irányul. A nép legyen hű vezéréhez! Nem csupán a péteri folyamatok történnek újra, amikor a gyakorlat maga alá gyűri a neki meg nem felelő elméletet. Ebben az esetben másként történik. Az új-régi misztikum vagy rendszer megteremti saját elméletét, mégpedig oly módon, hogy az átvett eszmerendszert a hagyományai segítségével átdolgozza, "russzizálja" ....

Az új párt (egyház) sem "párt" a szónak a nemzetközileg ismert, polgári demokráciákban elfogadott értelmében. A pártnak olyannak kell lennie, hogy alkalmas legyen a küldetésének megvalósítására, és mivel egyetlen konkrét, pontosan megfogalmazott küldetéssel rendelkezik a sztálinizmus, egyetlen ilyen megformált pártra van szüksége, amelyet meg is alkot magának. A forradalom előtt – írja Sztálin – "a munkásmozgalom uralkodó tényezői ... a harc parlamenti formáit tekintették a harc fő formáinak – ilyen viszonyok között a pártnak nem volt és nem is lehetett ... komoly és döntő jelentősége." Ezért alakítja ki az új struktúrát, amelyet "a munkások széles tömegei a saját pártjuknak, hozzájuk közelálló, velük egy-hús-vér pártnak tekintik, melynek kiszélesítésében és megerősítésében mélységesen érdekeltek, s melynek vezetésére önként rábízzák sorsukat". Íme, az egyház újjászületése! Sztálin kertelés nélkül rámutat: "De a párt a proletariátusnak nem csak a diktatúra kiharcolására kell, még jobban szüksége van rá azért, hogy a diktatúrát a szocializmus teljes győzelme érdekében megtartsa, megszilárdítsa és kiszélesítse." És legvégül az a pont, amelyik leginkább bizonyítja az egész gondolatsort, amely a bizánci ideológiát próbálja kimutatni a rendszerben, így szól: "A párt az akarat egysége, mellyel összeegyeztethetetlen frakciók létezése, és amely kizárja a párton belüli hatalom minden szétaprózódását." Ezen a ponton jelenik meg a cél-eszköz viszonylatban az a jelenség, hogy az utóbbi teljesen alárendelődik az előbbinek. A szó törvénnyé válik. Ezzel azonban elméletileg a személy és a törvényesség egymás ellentéteivé válnak. Trockij így ír erről az Elárult forradalomban: "... az a szabály, hogy a Politikai Bizottságnak mindig igaza van, csorbát nem szenved, legalábbis az, hogy ellenében senkinek sem lehet igaza, hanem még nagyobb szigorral nyer alkalmazást. Sztálinnal szemben egyébként még a Politikai Bizottságnak sem lehet igaza, hiszen ő tévedhetetlen, ám akinek ily módon saját magával szemben sem lehet igaza." A személyiség végleg elválik a törvényességtől. Trockij azt az állítást is alátámasztani látszik, mely szerint Sztálin a munkásmozgalmi kategóriákat átfordítja bizantinizmusba "A régi bolsevik párt meghalt, semmilyen erő nem fogja feltámasztani."

Igen ám, de ha nincs erő, amely felléphet, létezhet *erőcske*, amely pedig bármikor felnőhet. Mi legyen tehát a kételkedőkkel, hiszen a nyugatos álláspont megmaradhatott még itt-ott a fejekben? Bizánc nem tűrhet ilyesmit el. A megoldás a bizantinizmus utolsó fellángolásaként tragikus következményekkel jár. A Sztálin által megfogalmazott új erkölcs, a Forradalom erkölcse így szól: az osztályellenséggel

szemben lehet erőszakot alkalmazni. Az osztályellenség pedig mindenki lehet. Mindenki potenciális áldozat, vagy ellenség, legyen az frakció, értelmiségi, vagy akár egy egész nép vagy kultúra. A féktelen és mindenféle gátat, határokat elsöprő terror pedig két funkciónak is eleget tesz. Az egyik, hogy "a szigortól a nép jobban tart, mint a papi tanítás szavaitól" (Izidor: Sententiae), míg a másik szerint "hogy az uralkodó párt nem ismer többé frakcióharcokat, egyedül annak köszönhető, hogy a nézeteltéréseket ezentúl a politikai rendőrség mechanikus közbelépése rendezi." (Trockij: Az elárult forradalom) ...

... A főpapok a bizánci birodalomban betöltött kvázi-autonóm szerepüket. is elvesztik (Zsdanov, esetleg Révai pozíciója mennyire látszólagos volt Sztálinhoz, ill. Rákosihoz viszonyítva!), a diarchia még külsőségekben sem él tovább. További egyértelműen bizantinista örökségek a szavak önálló életre kelése, önmagukon való túllépése, misztikuma, amit nevezhetünk egyszóval "verbalizmusnak", az idő-független egyetemes elvek csorbíthatatlansága, a "dogmatizmus", a mindennapok és az ünnepi alkalmak (temetés, születésnapok, kongresszusok etc.) "ritualizmusa", valamint az a tradicionálisan kialakult hierarchikus, néhol tragikomikusan szánalmas (Bacsó: A tanú) felfelé-alkalmazkodás, a "konformizmus". (P. Gábor Mózes) ...

... A marxizmus-leninizmus eszméi tehát ezen az úton torzultak sztálinizmussá a Szovjetunióban: a bizantinizmus reinkarnációjának vagyunk tanúi. A Szovjetuniót hangsúlyozottan kell kezelni a fenti mondatban. Ugyanis a leírt összefüggések kizárólag a *Szovjetunióra* érvényesek, nem pedig a *szovjet modellre*. A bizánci örökség a Szovjetunióé, a kelet-közép-európai országok **nem** a bizantinista hagyományokat elevenítették fel, hiszen Magyarország, Lengyelország és Csehország más történeti háttérrel rendelkezik, mégpedig a *rendi fejlődés* gyökereivel. Érdekes módon – és talán éppen ezért feltételezésem szerint joggal állíthatjuk – éppen ezeken a helyeken tört ki "ellenforradalom". Ez pedig azért történt így, mert ezek az államok a sztálinizmust a bizantintinista hagyományok háttere **nélkül** vették át. A sztálini rendszer azonban túllép minden, a történelemben eddig megismert szélsőségen. Az új rendszer magán viseli az ókori elvakult szent birodalom minden jelentős vonását. Ugyanolyan szűk látókörű, valóságtól elrugaszkodó, semmi iránt nem érzékeny, mint eddig volt. Sőt, a különbség abban nyilvánul meg, hogy amíg idáig nem zárható le teljesen az egyéni kibontakozás útja, addig innentől elfojtanak minden kitörést, amely esetleg átléphetné a rendszer határait. Betegesen irtóznak minden újtól, minden mástól, de nemcsak az ellenérzésüknek adnak kifejezést, hanem mindent, ami más, ami potenciális alternatívát jelenthet(ne), az eszközök megválogatása nélkül szankcionálnak, ami annyit jelent, hogy a szó valamelyik értelmében kiirtják.

Azzal viszont, hogy a hivatalos terrort felhasználva Sztálin hullahegyeket torlaszol fel maga előtt, a bizánci kereteket teljesen kitölti, sőt, el is kezdi feszíteni. Az egész eszmetörténet csattanójaként foghatjuk fel azt a tényt, hogy ami két évezred során nem történhetett meg (természetesen a paradigmaváltásról van szó), azt maga a "megdönthetetlen" rendszer tökéletes teljesülése fogja elindítani. Valóban, Neki saját magával szemben sem lehetett igaza. A bizantinizmus saját magát teszi lehetetlenné, elviselhetetlenné. A vezető és a vezetettek közötti távolság kozmikus méreteket ölt és az elviselhetetlenségig fokozódik.

A Szovjetunióban Sztálin halála a bizantinizmus bizonytalanságának feszítő tudatát hozza magával, és ismét elkövetkezik egy váltási kísérlet, amely most elméleti

síkon történik, és az első igazi, elméleti elmozdulást jelenti nyugati (az eszmetörténeti gondolatmenetünkhöz pontosan igazodva: keresztény) irányba. (Emlékeztetőül: Nagy Péter cár csupán gyakorlati lépéseket próbált megvalósítani, de tette ezt a régi elmélet szolgálatában, annak rabjaként). Ez az immáron harmadik kísérlet bizonyul a legsikeresebbnek (társadalomelméletileg!) az eddigiek után, mert nem kísérli meg leváltani a leválthatatlan tömegeket, hanem a kialakult keretekhez és feltételekhez alkalmazkodva, valamint azokat figyelembe véve (azaz továbbra is az ún. szocializmuson belül) próbálja az elméleti modellt felépíteni. Ez a kísérlet **Nyikita Hruscsov** titkos beszéde az SzKP XX. Kongresszusán...

Hódsági Ferenc

Botrányok évadja

avagy egy alkotmányos monarchia viszontagságai

Mottó: "Mindenki köp, és mindenki nyel,
És mindenki mindig mindenkivel...

Nincs nyugalom, nincs kegyelem,
Kiderül minden, még az is, ami nem."
(KFT: A botrány)

"Az angol belpolitikában a botrány olyan, mint amikor az ember buszra vár. Évekig nem jön semmi, aztán hirtelen felbukkan négy emeletes busz." E hasonlattal kommentálta a Guardian című politikai napilap tavaly novemberben azt a ritkaságszámba menő eseménysorozatot, amely akkor még igazából csak a kezdetén tartott. Alig négy nappal Angliába érkezésem után kezdődött, de mindjárt egy akkora detonációval, amelybe az egész kormány beleremegett.

Tavaly szeptemberben, egy szerdai napon (amelyet azóta csak Fekete Szerdaként emleget a sajtó), Norman Lamont pénzügyminiszter bejelentette: az Egyesült Királyság kilép az Európai Monetáris Rendszerből. A font árfolyama ezentúl nem függ a márkától, és "szabadon lebeghet". Pillanatok alatt kiderült, hogy ez a visszafogott fogalmazás a font mintegy 15%-os leértékelését jelenti. E lépéssel a kormány egyik legsúlyosabb választási ígéretét szegte meg, alig öt hónappal hivatalba lépése után. Mindenki tudta, hogy a fontra – a külkereskedelmi mutatók romlása miatt – igen nagy nyomás nehezedik, de a miniszterelnök és a pénzügyminiszter (ahogy Angliában mondják: a kancellár) folyton folyvást hangsúlyozta: szó sem lehet leértékelésről, az tenné tönkre igazán a brit gazdaságot. Konzervatív kormány még nem értékelte le a fontot, s a határozott ígéret sok szavazatot jelentett tavaly áprilisban is. A Fekete Szerda igazi megaláztatás volt John Major és kormánya számára, különösen mivel Lamont reménytelen mentési kísérlete (az árfolyam valutafelvásárlás útján történő stabilizálására) négy és fél milliárd fontjába került az adófizetőknek.

A közvélemény, élén a konzervatív bulvársajtóval, Lamont vérét követelte. Major persze elhatárolódott a személycsere gondolatától, különösen mivel – akkor pénzügyminiszterként – ő vitte be három évvel korábban a fontot irreálisan magas árfolyamon a nyugat-európai árfolyammechanizmusba. Egyetlen miniszter mondott le szeptemberben, de nem a valutaválság miatt. David Mellor kulturális minisztert (angolosan: "örökségtitkár") a nyár folyamán egy házasságán kívüli színésznő meglehetősen intim társaságában készült fényképpel lepte meg a bulvársajtó. "Mellornak mennie kell" – fröcsögték a szerkesztők. "Kérem szépen, nem a bulvársajtó nevezi ki a minisztereket" – motyogta néhány hétig Major, de szeptember közepén beadta a derekát

A következő néhány hét a pokol volt a nemrég még győzelmi mámorban úszó miniszterelnök számára. Elkövetkezett pártja évi rendes országos konferenciája, és éppen két ilyen megrázkódtatás után kellett számot adnia a dolgok állásáról. S ami még ennél is szörnyűbb: egyezségre kellett jutnia a Maastrichti Szerződés ügyében pártja harcias Európa-ellenes szárnyával, élén Lady Thatcherrel, a Lordok Házába átigazolt egykori kormányfővel, és Lord Tebbittel, a párt egykori elnökével, aki fergeteges, és a

közönség jelentős részét magával ragadó beszédében szitkot szórt mindazokra, akik azt akarják, hogy Brüsszelben döntsenek az Egyesült Királyság szociális, katonai és bevándorlási politikájáról, meg Frankfurtban a pénzügyekről.

Majornak – pártja ellene szavazó képviselőinek nagy száma miatt – igencsak meg kellett izzadnia azért, hogy az európai integrációról szóló parlamenti határozat alig egy százalékos többséggel elfogadtatásra kerüljön (holott abban a konzervatív lázadók nyomása következtében még az "unió" szó vagy a "Maastricht" név sem szerepelt). Az igenhez szükség volt a rendíthetetlenül Európa-párti liberális demokraták szavazataira is, akiknek vezetője, Paddy Ashdown viszont ezután pellengérre került, mert gyakorlatilag ő mentette meg minden idők legnépszerűtlenebb brit miniszterelnökét. A 16 százalékra zuhant Major ugyanis a szavazás előtt a pozitív döntéshez kötötte hivatalban maradását.

A kormányfő zavarodottságát látva írta az Independent: "Maggie (vagyis Thatcher asszony) zsarnoki módon vezetett, de ő legalább vezetett." A maastrichti szavazás hetéig folyamatosan beszédtéma volt: Major idegösszeroppanást kapott, nem képes kormányozni, és valószínűleg Kenneth Clarke, a joviális belügyminiszter ("otthontitkár") áll az élre. A kormány kétségtelenül legerősebb egyéniségét, Michael Heseltine-t a bányabezárási botrány tette esélytelenné, sőt a jelenlegi állása is bizonytalanná vált egy pillanatra. Októberben ugyanis meglepetésszerűen bejelentette a még működő szénbányák többségének rövid úton történő bezárását, ami gyakorlatilag azt jelentette volna, hogy Nagy-Britanniában még ebben az évtizedben megszűnik a szénbányászat. Ez a döntés közvetlenül harmincezer, közvetve pedig mintegy százezer dolgozó állásának elvesztését jelentette volna, egy olyan időszakban, amikor a hivatalos adatok is csaknem hárommillió munkanélküliről beszéltek.

A kormány könnyű politikai sikerre, hangulatjavító győzelemre számított, de alaposan elszámította magát. Egymást érték az ellenzéki tüntetések és más tiltakozó megmozdulások: a Vizes Vasárnapon több mint kétszázezer ember vonult a Hyde Park esőáztatta gyepére, hogy meghallgassa a szónokló szakszervezeti vezetőket, munkáspárti és liberális politikusokat. A baloldal váratlan szövetségre talált a Konzervatív párt (thatcherista és nacionalista) jobbszárnyában, akik – a legifjabb Winston Churchillel az élen – a bányászokkal való szolidaritás hangoztatásával próbáltak bosszút állni a Thatcher asszony megbuktatásában két évvel korábban kulcsszerepet vállalt, s a párt Európa-párti szárnyát vezető Heseltine-on.

Arthur Scargill, a Bányaipari Dolgozók Szakszervezetének elnöke, aki az 1984-85-ös sztrájk idején elsőszámú közellenségnek számított, és még három évvel ezelőtt is megalázó boszorkányüldözésnek volt kitéve, ezúttal nemzeti hősként járta az országot, mondta beszédeit, adta interjúit, és követelte Heseltine lemondását. Ez persze nem következett be, noha január végén a parlament illetékes bizottsága a miniszterétől alaposan eltérő következtetésre jutott a szükséges bezárások mértékét illetően. Ugyanis a bányák bezárása nagyjából ugyanannyiba került volna, mint amennyi támogatást a szénbányászat a költségvetéstől kap, és hát mégiscsak Európa legolcsóbb szenéről van szó.

E nagy horderejű viták közepette hamar elcsendesedett az a vihar, mely az októberi Fekete Hétfőt követte. E nap attól lett gyászos, hogy a londoni mentőszolgálat e napon próbált áttérni egy számítógépes diszpécser-rendszer használatára. A bonyodalmat, és körülbelül húsz ember halálát az okozta, hogy a rendszer egyszerűen nem működött, és a mentők nem akkor és nem oda mentek, amikor és ahová kellett volna. Virginia Bottomley egészségügyi miniszterasszony lemondását követelték sokan, amikor kiderült, hogy a szóbanforgó számítógépes rendszert korábban még nem próbálták ki, és megvásárlását nem nyílt versenytárgyalás, hanem valakik személyes

ismeretsége útján bonyolították le. És tényleg csak néhány napig élt az ősz folyamán az oktatási tárca botránya, mely amiatt tört ki, hogy az iskolák eredményességi listájának nyilvánosságra hozatalakor "valaki valamit véletlenül összekevert", és még csak véletlenül sem a jók szerepeltek az élen, és a gyengébbek legalul.

Novemberben ütött be a "Szaddam-gate". Napvilágot láttak bizonyos iratok, melyek tanúsága szerint egy Matrix-Churchill nevű angol vállalat hallgatólagos miniszteri (és minden bizonnyal miniszterelnöki) jóváhagyással a nemzetközi embargó idején fegyvergyártásra, sőt a híres iraki szuperfegyver gyártására alkalmas szerszámgépeket szállított Iraknak. Az ügy pikantériáját fokozta, hogy az események idején éppen John Major volt a külügyminiszter, továbbá hogy négy jelenlegi miniszter – fontos dokumentumok visszatartása útján – hátráltatni próbálta az ügy kivizsgálását. A megtépázott tekintélyű kormány ezek után nem is bizonyíthatta volna másképp hazafiasságát, mint hogy januárban teljes odaadással támogatta a leköszönés előtt álló Bush elnök Irak elleni magánháborúját.

Addigra azonban már a botrányokban a valódi pikantéria vette át a vezetést. Decembertől kezdve folyamatosan a hírek között szerepelt a "szexológusnő", akit Norman Lamont csak ügyvédi segítséggel tudott ingatlanából eltávolítani. A kancellár furcsa "nőügyén" egy ideig csak a bulvársajtó csámcsogott, mégpedig egy olyan pletyka körítésével, mely szerint a kancellár egy borvásárlás alkalmával túllépte volna hitelkártyája által biztosított keretet. Az újságíróknak megtetszett a szójáték: valóban, –írták, – Lamont már többszörösen kimerítette a neki előlegezett bizalmat, elveszette hitelképességét, mennie kell. Jobb előbb, mint később. És ki lesz az utód? Talán éppen Kenneth Clarke, a mosolygós Jolly Joker. Mire az ellenzék, élen John Smith munkáspárti vezérrel csatlakozott a Lamont-ellenes kórushoz, mondván, hogy az ügyvédi költségeket (potom 4800 fontot) az adófizetők pénzéből fedezték, addigra az újságok már John Major állítólagos szeretőjéről, a miniszterek által gyakran látogatott étkezde vezetőjéről cikkeztek.

Mindez azonban ártatlan lányregény ahhoz a drámához képest, amely a brit államiság átalakulásához is elvezethet akár. "Szörnyű év" – suttogta a királynő néhány nappal azután, hogy novemberben a miniszterelnök bejelentette Károly herceg (a trónörökös) és felesége, Diana hercegnő szétköltözését. Mindez csak hónapokkal követte Diana hercegnőnek a királyi család magánéletét kiteregető könyvét, Anna hercegnő válását, valamint András herceg és felesége felettébb botrányos szétköltözését. Az eseménysorozat – a windsori kastélyt tönkretevő tűz szimbolikus fináléjával – megrendítette az addig oly népszerű királyság tekintélyét, és a közvélemény-kutatások szerint a britek többsége szemében Károly alkalmatlanná vált arra, hogy majdan király legyen.

A világ egyik vezető nagyhatalmának közvéleménye a 20. század végéhez közeledve a tízéves György hercegben látja következő államfőjét, ha egyáltalán megmarad a monarchia II. Erzsébet után is. Ugyanis a republikánus törekvések szárnyakat kaptak a királyi család válsága láttán, különösen miután januárban – követve az ausztrál lap példáját, – két újság is közölte azt a "szókimondóan erotikus" hatperces telefonbeszélgetést, melyet a walesi herceg (az anglikán egyház leendő feje) folytatott szeretőjével, egy férjes asszonnyal. A politikusok jelentős része a sajtóra támadt, és a személyiségi jogok védelmét garantáló törvény meghozását szorgalmazta. Kevin MacKenzie, a népszerű konzervatív bulvárlap, a Sun főszerkesztője szerint az újságok feladata, hogy arról írjanak, ami az embereket érdekli, márpedig a trónörökös házassága közügy, és az sem tekinthető magánembernek, aki Anglia következő királyával hál. Mellesleg a Sun ellen eljárást kezdeményezett a királynő, mert karácsony előtt engedély nélkül nyomtatták ki beszédét

Egy kétbalkezes kormány és egy-egy megroggyant királyság hétköznapjai ezek. De "csak semmi lemondás, hiszen angolok vagyunk" – kommentálta az eseményeket William Keagan az Observerben. Igaz is, ahol ennyi személyes gyengeség halmozódik fel, ott mélyebben rejlő okokat kell keresni. Ahogy Will Hutton, a Guardianban fogalmazta: "Nagy-Britannia egy 17. századi állam, melyben egy 19. századi kapitalizmus működik." Az igazi botrány az arisztokratikus struktúrák továbbélése, az ellenőrizhetetlen hatalom nagyfokú centralizációja, az ipar politikai okokból történt lezüllesztése, rohamosan növekvő szegénység és bűnözés. Az egyik képviselő a sajtóról folytatott parlamenti vitában Ghandit idézte, akit angliai útja után megkendeztek: "Mi a véleménye a brit civilizációról?" A válasz csak ennyi volt: "Hm, nem is lenne rossz ...."

Andor László

JFK, 1992
avagy a liberális értelmiség újabb lázadása

A Kennedy család története, ügyes-bajos dolgaik gyakori szellőztetése az amerikai tömegkommunikáció egyik legsikeresebb szappanoperája. A több évtizedet felölelő, folytatásos élő regény mindmáig legemlékezetesebb és egyben legdrámaibb pillanata John Fidzgerald Kennedynek, az Amerikai Egyesült Államok elnökének 1963-ban, titokzatos körülmények között bekövetkezett halála.

A tragikus eseményről kiadott hivatalos közleményt, mely szerint a roppant népszerűségnek örvendő elnök elleni merényletben egy L. H. Oswald nevű magányos merénylőn kívül semmilyen más tényező nem játszott bizonyítható szerepet, az ismétlődő közvélemény-kutatások szerint az amerikaiak többsége nem tartja hihetőnek, elfogadhatónak vagy kielégítőnek. JFK haláláról – az öngyilkosság kivételével – mindenfajta verziónak és mendemondának akadnak támogatói és terjesztői az emberek kisebb-nagyobb csoportjainak körében. Ennek következtében bizton számíthat sikerre az, aki egy elnökválasztási kampány időszakában előáll egy sodró lendületű, kiváló technikai megoldásokkal fűszerezett filmdrámával, melyben egy Jim Garrisone nevű New Orleans-i ügyész (Kevin Costner) hosszú évek szívós munkájával leleplezi, hogy a JFK elleni merénylet mögött a hadiipari nagykutyák, a CIA és a kubai ellenforradalmárok összeesküvése áll.

Oliver Stone-ról, a JFK című film rendezőjéről azonban korábbi munkássága – benne a nálunk is bemutatott Született július 4-én – alapján feltételezhetjük, hogy az olcsó kasszasikernél komolyabb elképzelésekkel látott munkához ezúttal is. Filmje kriminek túlságosan hosszú, és számtalan olyan mozzanat visszaköszön benne, amely a sok évtizedes szappanoperából már ismerős, és az idők során egyre laposabb közhellyé kopott. Sőt, a nyíltan politikus műalkotás a történeti hűség szempontjából sem támadhatatlan, hiszen az elnök személyének heroizálása érdekében bizony kissé elferdítette a 60-as évek elejének világpolitikai helyzetképét, és benne a Fehér Ház és JFK szerepét. A film egy galamblelkű Kennedyről szól, akit a gyilkos golyó megakadályozott abban, hogy egyszer s mindenkorra véget vessen Amerika és a nagyvilág összes konfliktusának, öldöklésének és szenvedésének.

Az igazi JFK megtalálásához vissza kell gondolnunk arra az időszakra, amikor az űrkutatásban előreszaladó, s a harmadik világban egyre népszerűbb Szovjetunió ambíciói nem tűntek olyan mulatságosnak, mint most, bő három évtized múltán. Hruscsov nagyjeleneteinek időszakában, tulajdonképpen azokra adott válaszként, a liberális agytrösztök termését összefoglalandó jelent meg 1960-bar W. W. Rostow könyve: A gazdasági növekedés szakaszai (alcíme: Egy nem kommunista kiáltvány). Jelentőségét tekintve ehhez a könyvhöz hasonlítható a jelenlegi viszonyok között Bill Clinton gazdasági tanácsadójának Robert Reichnek nemrég megjelent kiváló munkája: A nemzetek munkája.

JFK – Rostow és társai útmutatásai alapján – az alábbi stratégiát alkalmazta a harmadik világban a szovjet térnyerés visszaszorítására: szabadulj meg a kínos diktátoroktól; küldd be a Békehadtestet; adj nekik fejlesztési segélyt, ha veled

működnek együtt, és nem az oroszokkal. Ha mindez nem működne, akkor küldd be a zöldsapkásokat meg a kínzásoktató kiképzőket; és ha ez sem elég, akkor bombázd őket vissza a kőkorszakba. A nagyhatalmi verseny új formájának belpolitikai velejárója volt a Walter Heller által irányított keynesiánus iparpolitika, és a költségvetés oktatási, jóléti és egészségügyi kiadásainak jelentős növelése.

Oliver Stone e változatos programból csak a szalonképes tételeket tartja meg Kennedynek. Mégsem hamisít. Ezt akkor állíthatnánk, ha dokumentum(jellegű) filmről lenne szó. A helyzet azonban más: a JFK elkészítése és bemutatása a 90-es évek fordulójának aktuálpolitikai eseménye. Ez az az időszak ugyanis, amikor az amerikai társadalom végérvényesen csalódik mindabban, amit az elmúlt 15 év alatt elhitettek vele. Kiderül, hogy a csodálatos reagani gazdaságpolitika többnyire csak romokat hagyott maga után; hogy a gonosz birodalma, melynek legyőzéséért az áldozatokat meghozták, gyenge és magatehetetlen volt ahhoz, hogy ártani tudjon; s hogy a 80-as évek ünnepelt elméletei a szabad piacról és az önkorlátozó államról anakronisztikus mítoszok csupán.

Nemcsak az értelmiség köreiben fogalmazódik meg 1992-re: valahol utat vesztettünk. S hogy mikor, arra igen egyszerű a válasz. Akkor, amikor öt éven belül az amerikai nép négy kiemelkedő vezetője: időrendben John Kennedy, Malcolm X, Martin Luther King és Robert Kennedy életét oltotta ki gyilkos merénylet. Akkor, amikor a JFK helyébe lépő Lyndon Baines Johnson a szegénység leküzdésére fordítandó összegeket átszivattyúzta a vietnámi háború feneketlen költségvetésébe, megalapozva saját népszerűtlenségét és bukását, meg a botrányoktól és szélhámosságoktól hemzsegő republikánus korszakot.

A progresszió lejáratása következtében egy emberöltőre elveszett a világ politikai gyakorlata számára az a szellemi hagyomány, amelyet a 60-as évek radikális felvilágosodása teremtett meg. A társadalmi problémák iránti humanista érzékenység két évtizeden keresztül gúny és lenézés tárgyát képezte. Ez a divat hozzánk késve érkezett, és késve távozik. Ki tudja például azt, hogy vajon miért nem tanítják a mi közgazdaságtudományi egyetemünkön JFK barátja, tanácsadója és nagykövete: John Kenneth Galbraith világhírű könyvét, Az új ipari államot, mely a modern gazdaság elemzésének középpontjába a katonai-ipari komplexumot, és nem a kereslet-kínálati függvényt állítja?

Lényegében Stone filmje is társadalomkritika, melynek fókuszában a katonai-ipari komplexum áll. Ez irányítja a gazdaságot, a politikát, a titkosszolgálatot, az ideológiát. A maga javára manipulálja a demokratikus intézményeket, és eltakarít az útjából mindenkit, aki ezen változtatni akar, legyen az akár az Egyesült Államok elnöke. Ezért a filmmel kapcsolatban nem az a legfontosabb kérdés, hogy így játszódott-e JFK meggyilkolása a valóságban is. Ezt bizonyítani ma lehetetlen, de cáfolni is. Akár így is történhetett. Hihető, hogy Johnsont az igazi hatalom bittokosai a háttérből irányították, mert köztudott, hogy Nixon gazember volt, hogy Reagannek fogalma sem volt arról, hogy miket beszél, és hogy Bush hazudott választóinak.

Akkor viszont hogy állunk a demokráciával? Számon lehet-e kérni egyáltalán, hogy kiket szolgálnak az Egyesült Államok törvényhozó testületei, közhivatalai és bíróságai? A film logikus kifejlete, hogy a főszereplő kerületi ügyész vádbeszédet mond az egész államhatalom ellen. (És nem egyszerűen a kormány vagy a kormányzat ellen,

ahogy azt a film hazai feliratozói fordították, hiszen a government szó Amerikában az összes hatalmi ágat magában foglalja.) A JFK tehát nem más, mint monumentális bizalmatlansági indítvány az amerikai uralkodó osztállyal szemben. Kötöttségek nélkül kezeli ugyan a 60-as évek történelmének tényeit, de annál jobban fejezi ki a 90-es évek elejének politikai életérzését.

Aki az Egyesült Államokban a liberális és radikális irányzatokhoz tartozik, többnyire szégyenérzetét és sajnálkozását fejezi ki mindazzal kapcsolatban, ami a 80-as években történt. A cselekvési lehetőségek azonban igen korlátozottak A liberál-bolsevik (lásd Annie Hall) New York-i értelmiség a Brodway mozijaiban és színházaiban vívja két és fél órás forradalmait, átélve az éppen ügyeletes Don Quiote: a rejtélyes betegség ellen magányosan küzdő orvos, vagy éppen az elvetemült összeesküvők után nyomozó ügyész keserves harcát. Az 1992-es elnökválasztásban komoly lehetőséget lát a fordulatra. Szíve szerint minimum Jerry Brownt vagy Jesse Jacksont támogatná, de hát kénytelen kelletlen felsorakozik Bill Clinton mellé. És tudja: ha az új elnök ambíciótus programja is szép lassan megfeneklik az elvtelen kompromisszumok átláthatatlan útvesztőjében, az megint csak Oliver Stone-t igazolja, és mindazt, amit ő a JFK-val a demokrácia hiányáról elmondott.

Andor László

KRÓNIKA

Történéseink címszavakban

1992. november 3-tól 1993. április 20-ig

1992. november 3.: Irodalmi teaház. (Legalábbis ez volt az ürügy arra, hogy összejöjjünk a klubban.) Félhomály, tea, hangulat, sütemény. Körbeüljük egymást, magunkat, mindenki vár valamire, aztán Tímea olvas fel a Pisze kölyökmackóból. Hatalmas siker. Versek, gitár. éneklés. Egy 1986-os ótörök-finnugor könyörgés is elhangzik és megértő fülekre talál. Ifjabb Hódsági sikolt bele az éjszakába, majd Marci házilag főzött rumja is előkerül, ami után már nincs visszatérés. H. Feri még beköszön a könyveimnek a lefekvés előtt, nagy könyvbarát, nem bírja ki nélküle.

november 7.: Egy csendes hétvége napfényes szombatja. Kirándulóidő

november 10.: Hardi Péter, a Regionális Környezetvédő Központ igazgatója a magyar környezetvédő mozgalom gondjairól, lehetőségeiről tartott előadást. (Az előadásról a Közgazdász 1992. december 4-i számában jelent meg tudósítás Kovacs Alexa tollából.)

november 17.: A Kollégium válságban, viszont.

november 24.: Mátyás Antal akadémikus, a lassan haldokló elmélettörténet tanszék vezetőjének előadása a mai közgazdasági elméletek relevanciájáról.

december 1.: Lánczi András a politikatudományi tanszékről arról ad elő, hogy miként jutottunk a tudományos szocializmusból a tudományos kapitalizmusba, illetve milyen ma a magyar politikatudomány helyzete.

december 8.: Veres Bulcsú, az amerikai szenátus szakértőjének előadása a vadonatúj Clinton-kormány esélyeiről. Az előadásról a Fordulat e számában található cikk a kiváló Majer Balázstól.

december 10.: KOGY. Életem legszomorúbb koligyülése.

december 20.: Karácsonyi este, gyertyafény, Szép-Szajp gitárduó. Mennyből az angyal + a Kádár-rendszer legkedvesebb dalai.

1993. január 21-27.: TEK TÉLI TÁBOR, VAJTA. 2 év Bodajk után most Vajta, de nem bírunk elszakadni Fejér megyétől. Az antivilágban gyermeküdülőként működő kastély ragyogó helyszín számunkra. Kicsit fázunk, de nem baj. A programok jók, köszönet érte a szervezőknek. Nekem legjobban a sakkszimultán tetszik, amit Szabolcsi János nemzetközi mester ad. Előadóink:

Pál László (az MSZP parlamenti képviselője, a gazdasági bizottság alelnöke): Magyarország iparpolitikája.

Kállay R. Gábor (Katonai Főiskola, Filozófia Tanszék): Lukács György – ma (az előadásról a Közgazdász 1993. február 26-i számában olvasható írás a meg mindig kiváló Majer Balázstól.)

Kemény László (politológus): A FÁK utóélete.

Hegedűs István (a FIDESZ parlamenti képviselője, a külügyi bizottság alelnöke): Az európai integráció esélyei.

Mocsáry József (közgazdász): Az ország gazdasági válsága.

Mesterházi Miklós (irodalomtörténész, Lukács Archívum): Erkölcsfilozófiai fejtegetés az idegengyűlöletről.

február 16.: Vajda Mihály filozófus nagyszámú érdeklődőt vonzó előadása a marxizmusról és arról, hogy megbukott-e a marxizmus.

február 19.: Zsuzsa-nap. Az ilyen és az ehhez hasonló utónevű kollégistákat köszöntjük a jeles napon, és ez ürügy a bulira.

február 24.: Kiss Olga (BKE filozófia tanszék) bevezetője után vitázunk a tudományfilozófia haszontalanságáról az alagsorban.

február 28.: KOGY. Beszámoló, TEK-hét-koncepció elfogadása. Új vezetés a Kollégium élén Varga Móni és Szép Péter személyében.

március 1.: A Tavasz beköszönte alkalmából az új vezetés első KOB-ja. Nagy lendület, reformok, pezsgés. Kellett ez már.

március 8.: Nőnap - Hóvirágünnep.

március 15: Nemzeti ünnepünket a Kollégiumi Bizottság ülésének elhalasztásával ünnepeljük

március 16.: Gazsó Ferenc (BKE Szociológia Tanszék) tévhiteket oszlatott el a magyar átmenetről, elitváltásról.

március 18.: Kollégiumi Gyűlés. Az értékelési rendszer megváltozik, új Értékelő Fórum. Keményedünk. (?)

április 7.: Krausz Tamás előadása az orosz válságról. Jelcin és csapata.

április 20: Dr. Jobbágyi György 80 éves szülész-nőgyógyász – mellékállásban szabadkőműves – előadása. Kik azok a szabadkőművesek és mit akarnak?

Huszár G. Zsuzsa

TARTALOM:

VITA

Trautmann László: "Sem nem azé, aki akarja,
sem nem azé, aki fut előle" .....3. old.
Andor László: Egyenáram: főáram (DC/MS).....8. old.
Eső Péter: Olvasói levél .....12. old.

ELHANGZOTT

Veres Bulcsú: Mit várhatunk a Clinton-adminisztrációtól?
(Majer Balázs).....14. old.

MŰHELY

Dialógus a közgazdaságtan különböző lehetséges felfogásairól .....18 old
Hódsági Ferenc: A szovjet vallás bukása .....25. old
Andor László: Botrányok évadja .....34. old.

KULTÚRA

JFK, avagy a liberális értelmiség újabb lázadása
(Andor László).....38. old.

KRÓNIKA

1992. október 16-tól 1993. március 16-ig.....41. old.

A lap a **Lukács Alapítvány** támogatásával készült.
A lap összeállításában közreműködött:
Káposztár Györgyi, Futó Zsuzsa és Farkas István
Az elkészítésben felhasználtuk Aronson: A társas lény, Körösi-Mátyás-Székely:
Gyakorlati ökonometria című könyvek valamint a Newsweek egyes részleteit.
Felelős szerkesztő: Majer Balázs
A lap kiadója: BKE Társadalomelméleti Kollégium
Cím: 1092 Budapest, Ráday u. 43-45.
Felelős kiadó: Szalai Zoltán